

תגובת גדולי אשכנז לוועידת בראונשווייג

פרסום קטעים מתוך ארבעים תעודות חדשות השופכות אור חדשות וגילויים סוערים על אופי רצורת וניהול מלחמתם של רבני אשכנז נגד כת הרפורמים שהרימו ראש על ה' ועל משיחו בשנת תר"ד. התעודות הן מאת הגאונים הרבנים: רבי יעקב עטלינגר אב"ד אלטונא, רבי יעקב קאפל במברגר אב"ד וורמייזא, רבי בנימין וואלף המבורג אב"ד פורדא, רבי אברהם וועכסלער אב"ד שוואבאך, רבי צבי בנימין אויערבך אב"ד דארמאשטאדט, רבי יצחק דב במברגר אב"ד ווירצבורג, רבי שמשון ב"ר רפאל הירש אב"ד עמדין (באותם הימים), רבי צבי הירש לעהרן מאמסטרדם, כל אלו מתוך מכתביהם המתפרסמים כאן לראשונה.

*

ברוך שמסר שכיות-חמדה אלו לשומרים. הן שרדו את כל הגלויות והטלטולים והמאורעות שעברו מיום כתיבתן, ועדיין הן נשמרות בידיים נאמנות של: ספריית רויזנטליאנה (אמסטרדם), ספריית יד בן צבי, הספרייה הלאומית - מחלקת כת"י, ארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי (ירושלים), ארכיון הרב יצחק פנחס פריינד (ניו יורק), ארכיון הרב ראובן זאב דסלר (שיקאגו), לכל אלו נתונה תודתי מעומק לבי על שהושיטו ידם ובאו לקראתי בכל עת ועידן.

מבוא

"וועידת בראונשווייג", הייתה אירוע מכונן ביותר בתולדותיה של תנועת הרפורמה, בה נקבעו לראשונה באופן רשמי שורה של החלטות רבניות הלכות והנהגות חדשות נגד ה' ומשיחו. דרך קבלת ההחלטות נעשתה לפי דגם פרלמנטרי: קביעת תקנות, בחירת משרות, עריכת פרוטוקולים רשמיים וקבלת החלטות ברוב קולות, עד כי תוקפן כלפי חוץ היה בר-גושפנקא. כבר בשלב מוקדם, הובהרה מטרת האסיפה, שאינה מיועדת לחילופי דעות בלבד, אלא לעצב להלכה ולמעשה מוסד בעל סמכות לפסיקת הלכה ליהדות גרמניה. בפועל, לוועידה הראשונה הגיעו לכלל הצבעה רק סוגיות ספורות, בהן ביטול אמירת 'כל נדרי' וכדומה. אולם ההצעה החמורה ביותר שהועלתה בה, הייתה היתר לנישואי תערובת רח"ל. הצעה זו עלתה במסגרת הצעת לודוויג פילפסון לאשר את י"ב התשובות שהגישה הסנהדרין לנפוליון בשנת תקס"ז שהשלישית בהן הוקדשה לה, החלטת סנהדרין זו הוצגה כתקדים להיתר נישואין עם בני נכר שאינם עובדי ע"ז.

העולם הרבני הגיב בתדהמה לאסיפה זו, ויצא למלחמת התנגדות נמרצת כנגד מסקנותיה. במאמר זה ננסה לחקור כמה שאלות בשיטת ואפיון המאבק.

פרק א

תנועת הרפורמה צמחה בהדרגה באירופה המרכזית בשלהי המאה הי"ח. כבר בשנת 1792 הצהיר הוגה הדעות שאול אשר¹, כי ההלכה מילאה בעבר תפקיד מסוים, אך אין לקבלה בהווה בכל היקפה, עפ"ל. בשנים 1808-1813 הוכנסו מספר תיקונים בתפילה בבתי כנסת בווסטפאליה², על ידי הקונסיסטוריה היהודית. לאחר מכן הוקמו בתי כנסת פרטיים בערים המבורג וברלין, בהם נערכה התפילה בשינוי נוסח³. גם השפה הגרמנית הוכרה כשפה הרשמית בבית הכנסת.

ישראל יעקובסון⁴ היה הרפורמטור הראשון. בשנת 1808 יצר בווסטפאליה קונסיסטוריה יהודית⁵ שבראשה עמדו, בנוסף לו, שני רבנים ושני משכילים צעירים. הרבנים: הרב שמעון יצחק קלקר ששימש ברבנות בשטוקהולם והרב מנחם מנדל שטיינהרט רבה של הילדסהיים⁶.

בברלין הצליח יעקובסון לבצע את מטרתו, בעזרתם של אנשים אשר ניצלו את קשריהם עם שלטונות העיר, הקים בשנת 1818 "היכל" רפורמי שהוכנסו בו עוגב ומקהלה מעורבת של גברים ונשים⁷. התפילות נאמרו בחלקן בגרמנית, הושמטו תפילות המאזכרות גאולה, שיבה

1 שאול אשר חי בין השנים 1767-1822. בשנת 1792 הוציא לאור מסה על הדת, תוך שימת לב מיוחדת ליהדות, בשם 'לווייתן'. החיבור הקיף שלושה חלקים, החלק הראשון דן בדת בכללה, השני ביהדות והשלישי ב'זיכרון' היהדות. אשר דוגל בשיטה כי ה'חוקה' של היהדות מחייבת כל יהודי, אך חוקה זו ניתנה לשינוי פרי יוזמה אנושית, וכך הוא קרא ל'רפורמציה' בתוך היהדות.

2 ישראל יעקובסון התחיל ודרבן להשתמש עם עוגב כליווי מוסיקלי לתפילה, תיאור של חנוכת בית הכנסת ב-17 ביולי 1810 בהנהלתו ראה אצל א' ברלינר, כתבים נבחרים, 'ירושלים תשכ"ט', פרק "בעיית העוגב בבית הכנסת".

3 צו האמנציפציה הפרוסי הוכרז בשנת תקע"ב. מיד לאחר הצו פרסם דוד פרידלנדר, אשר באותה עת היה מזקני קהילת ברלין מחד ופנה עורף לדת מאידך, תכנית מקיפה לרפורמה בדת ובחינוך היהודיים, David Friedlander, Ueber die durch die neue Organisation der Judenschaften in den Preussischen Staaten notwendig gewordene Umbildung, Berlin 1812. שלוש שנים לאחר מכן הגיע יעקובסון לברלין, והוא הנהיג שם סדר תפלה חדש עבור חברי הקהילה שהכריזו על עצמם כמנוכרים מסדר התפלה המסורתית. סדר התפילות כלל: מספר תפילות בגרמנית, נגינה בעוגב, מקהלה, ודרשה בגרמנית. מסגרת זו לא החזיקה מעמד, וזאת בעקבות מחאת הקהילה בפני השלטונות, ומלך פרוסיה, כפה עליו לחדול מפעליו, מפני שצעדיו נתפסו כמסוכן לדת הממוסדת בכלל, מ' מאיר, בין מסורת לקדמה, עמ' 63.

4 (1768-1828) שמר תורה ומצוות כל ימיו. בשנת 1795 עם פטירת חמיו ירש יעקובסון את תוארו "הרב המחוזי של חבל וזר (weser)". ביושבו שם התרשם עמוקות מן האמנציפציה של יהודי צרפת, והוא קווה שההשפעה הצרפתית תשפיע גם על יהודי גרמניה. הוא פעל נמרצות לשכנע את שלטון הצרפתי להעניק ליהודים שוויון זכויות, ובד בבד לקבל על עצמו להשליט סדר בהנהגת הדת היהודית ובחינוך. ב-1801 הקים בעיר זיזן בית ספר משותף לילדים יהודיים ונוצריים, וב-1810 חנך לצידו בית כנסת, הראשון שנקרא "טמפל" והראשון שהוכנס בו עוגב והונהגה בו תפילה ושירת מקהלה בלשון הגרמנית. עליו אצל J.R. Marcus, Israel Jacobson: The founder of the Reform movement in Judaism, Cincinnati 1972.

5 ל' פוליאקוב בדעה שהרעיון של סנהדרין בא מיעקובסון, Leon Poliakov, The History of Anti-Semitism, 3, London 1965, p. 236.

6 הרב מנדל שטיינהרט (1768-1825) מח"ס דברי מנחם, אופיבך, תקס"ד. עליו ראה אצל מ' סמט, החדש אסור מן התורה, ירושלים תשס"ה, עמ' 233.

7 האמת היא שהקהילה הראשונה שערכה שינויים עקרוניים בסדרי התפילה שלה היתה 'עדת ישורון', אשר

לא"י ובנין בית-המקדש. קריאת התורה בטעמי המקרא הוחלפה בדקלום הפסוקים בהגייה הספרדית - פורטוגזית⁸. באותה שנה הודפס "סידור תפילה" בשם 'סדר העבודה'⁹ הכולל את כל השינויים וההשמטות שהתכוונו להנהיג בעם ישראל כולו, כפי שצוין במבוא ל"סידור", סידור זה עמד במרכז פולמוס ההיכל.

עם פתיחת ההיכל בהמבורג, הפיצו המתקנים ספר בשם 'נוגה הצדק ואור נוגה' (דעסוי תקע"ח), ובו תשובות הרבנים יעקב חיים ריקאנטי רבה של וירונה¹⁰, אהרן חארין¹¹ ומשה קוניץ¹², המצדיקים שינויים בהתנהלות וסידור בית הכנסת והתפילה¹³.

פתיחת ה'היכל' בהמבורג, וספר 'נוגה הצדק ואור נוגה' עוררו תגובת נגד. הרב ברוך עוזר ראב"ד המבורג¹⁴ ובית דינו אסרו את ה'היכל', ופנו אל גדולי התקופה בבקשה לחוות דעתם על מהלכי הרפורמים. מכתביהם של שלושים ושנים רבנים, ובראשם: רבי עקיבא איגר, רבי מרדכי

נוסדה באמסטרדם על ידי כמה צעירים, מספר חדשים לאחר שהרפובליקה הבטאוית העניקה שוויון אזרחי ופוליטי מלא ליהודי הולנד בשנת תקנ"ו. האמנציפציה בהולנד היתה הגורם אשר נטל מהקהילה המסורתית את סמכותם ואפשר למתקנים לפעול בחופשיות, ר' מאהלר, דברי ימי ישראל: דורות האחרונים, מרחביה 1961, עמ' 235-242; אלא כנראה שלא גרמה לזעזוע ושבר על הקהילה הישנה.

8 השתלשלות פתיחת ההיכל בברלין, תוארה אצל ברנפלד, תולדות הרפורמציון הדתית בישראל, ווארשא תרס"ח, פרק ה.

9 סדר העבודה, ע"י זקיל פרנקל ומ"י. ברסלוי, המבורג 1819. תקציר של נוסח הסידור אצל ברנפלד, תולדות, נספח 2, עמ' 247-253. אולם כעבור שנים אחדות עבר ה"סידור" שלהם שיפוצים ובין השאר הושמטו לראשונה באופן עקבי נוסחאות התפילה לצמיחת קרן משיח, הקמת המקדש ושיבת ציון, Ordnung der öffentlichen Andacht für die Sabbath-und Festtage des ganzen Jahres: nach dem Gebrauche des Neuen-Tempel-Vereins in Hamburg / herausgegeben von S.J. Fränkel und M.J. Bresselau, Hamburg 1819.

10 מחבר ספר 'פסקי ריקאנטי', ליוורנו תקע"ג.

11 אהרן חורין (1766-1844) למד בישיבות אצל בעל ה'נודע ביהודה' בפראג ואצל ר' ירמיה במטרסדורף. בשנת 1789 הגיע לאראד וסמוך לכך נבחר לרב הקהילה. בשנת 1797 פרץ פולמוס ה'שטירל פיש' בינו ובין רבה של פאקש. הרב חורין התיר את הדג בהסתמך על רבו ה'נודע ביהודה'. לאחר זמן החל להוציא חיבורים, בהם הוא מתיר איסורים. בשנת תקס"ג פרסם בפראג את ספרו 'עמק השווה', בו הוא מקל במנהגים שונים שאין להם שורש בעיקרי האמונה, כגון מנהג הכפרות, קמיעות ועוד. במאמרו 'קנאת האמת' שבקובץ 'נוגה צדק' בו התיר שינויים בספר התפילה. מכאן ואילך הקצין עם ספריו שנדפסו משנת 1820 ואילך, הסכים לתיקוני דת מפליגים. וכך הפך להיות הרב הרפורמטור הראשון בהונגריה, ונעשה חבר לתנועה הרפורמית בגרמניה. מונוגרפיה על פעילותו הרפורמית של חורין, אצל משה פלאי, מלחמתו הרעיונית וההלכתית של הרב אהרן חורין בעד רפורמה דתית ביהדות, H.U.C.A. 39 (1968), עמ' סג-עט.

12 הרב משה קוניץ (1774-1837) נולד בעיר אופן. תלמידם של ר' וואלף בוסקוביץ ור' משה מינץ. משם נסע לפראג ולמד בישיבת ה'נודע ביהודה'. מפראג נסע לברסלוי ושם כנראה עסק גם בלימודים כלליים. בשנת 1828 נתמנה לדיין בעיר פסט ולרבה של אופן חדש, יהודים החלו להתיישב גם בה. חיבר כמה ספרים, בהם ניכר נטייתו להשכלה. מח"ס ספר העוין, וינא תקנ"ו, מעשה חכמים, וינא תקס"ח, בן יוחאי וינא תקע"ה, המצרף, וינא תק"ף.

13 ניתוח שלושת המכתבים, וההבדלים ביניהם, אצל סמט, החדש, עמ' 239-244.

14 ר' ברוך עוזרס (1743-1823) ממשפחה רבנית, בשנת 1783 נתמנה כדיין, ובשנת 1804 התיישב על כס הראב"ד. עליו אצל דוקס, אוה למושב, קראקא תרס"ג, עמ' 93-102.

בנעט, רבי אברהם טיקטין, רבי יעקב מליסא, רבי משה סופר בעל חתם סופר, ועוד רבים. מכתביהם נדפסו בספר 'אלה דברי הברית' (אלטונא תקע"ט). כן חוברו כמה ספרים שהתמודדו עם תוכן הספר 'נוגה הצדק ואור נוגה'¹⁵.

אולם, 'זוועידת בראונשווייג', מהווה את נקודת השיא בהתפתחותה של התנועה לתיקונים. הדברים אמורים לא רק לגבי ההיקף וביחס לתהודה הציבורית, אלא בעיקר לגבי התגבשותן של העמדות הרפורמיות והאנטי-רפורמיות כאחד. בפרוס שנות הארבעים של המאה ה"ח, היה דור הרבנים הצעירים של תנועת הרפורמה מאוחד בגישתו הכללית לבעיות היהודית, אך עד אז טרם נוסד מוסד מגובש אשר במסגרתו יהיה ניתן לפעול יחד ליישום הגישה; הורגש צורך להסדיר את מהלך תיקונים, כדי לגבש עמדה אחידה לתיקונים בדת, והתעוררה יזמה לקיים אסיפה רבנית לשם כך¹⁶. בשנת תקצ"ז הזמין המטיף הרפורמי אברהם גייגר, שכינה אז כרבה של וויסבאדן, לאסיפת רבנים כדי לדון בתיקוני השעה. למרות גילו הצעיר (והוא בן כ"ז בלבד), הצליח למשוך ארבע עשר רבנים לעירו, ושם נערכה ועידת רבנים הראשונה בעלת אוריינטציה רפורמית, אבל אסיפה זו לא השאירה אחריה רושם¹⁷.

15 ר' נחמן ברלין בספריו כדור קטן, [ברסלאו] תקע"ט, ו- עת לדבר, [ברסלאו] תקע"ט; ר' אברהם ב"ר אריה ליב, רבה של עמדין, צרור החיים, אמשטרדם תק"פ; ר' אברהם זוטרא, רבה של מדינת מינסטר ומארק, מלחמות ה', הנובר תקצ"ד; רבי נתן עמרם, שליח חברון באירופה בשנים תקצ"ד-תר"ב, אגרת מלכת שבא, אמשטרדם תר"ב; חגיגת הרגל, שאלוניקי תרי"ג.
'אלה דברי הברית' גרס גם לתגובת-נגד. ישראל מאיר ברסלוי ערך את ספרו 'חרב נוקמת נקם ברית' ביקורת נגד 'אלה דברי הברית'. וברסלוי הותקף מאת הרב מאיר ליב רייניץ מלייפניק בספריו: להט החרב וילד שעשועים'.

16 חורינר היה, כנראה, הראשון – בתקופה זו – שהעלה רעיון של אסיפת רבנים לטכס שינויים בהנהגות בית הכנסת. וכך הוא מכריז בפנייתו אל הרבנים בסוף ספרו 'דבר בעתו': "חכמי הדור!... הגיע העת לייסד בציון אבן בוחן פנת יקרת, מוסד במשפט לקו וצדקה למשקולת לפי צורך הזמן והמקום והדור... שימו לבבכם לתקן תקנות לכלל האומה, להשיב נדחי ישראל ולכנסם אל העדר שלא ידחו מנתיבות התורה", דבר בעתו, וינא תק"פ, עמ' 58.

כעבור שש שנים הציע באופן בולט, כינוס סנהדרין שתתקן תקנות לפי הצורך הזמן והמקום, אגרת אלזאץ, פראג תקפ"ו, דף לב ע"ב, וחלק הגרמני עמ' 29-46. בחלק הגרמני הוא מציע לממשלת באדן לארגן 'אסיפת רבנים' לשם תיקונים בדת.

קדמו לאח"ר מנחם מנדל ברסלוי אשר יצא בשנת תק"ן בפומבי בקריאה ישירה אל רבני דורו, ודרש מהם לכנס אסיפת רבנים לשם הקבלת בדת. קריאה זו היתה כלולה בכרוז שפורסם בשנת תק"ן מעל דפיו של 'המאסף', ביטאון השכלה העברית בגרמניה. כמדומה שברסלוי לא "זכה" לתגובה רבנית.

17 גייגר שקיבל חינוך יהודי שורשי, הצליח בלימודיו ביישיבה, אולם משעה שפנה ללימודים כללים באוניברסיטאות, פנה עורף ליהדות, וספיקותיו באמונה החלו לכרסם את דתו. בינתיים נתמנה ברוב כשורו כרבה של וויסבאדן, בה החל בשקט לפרסם ספיקותיו מסקנותיו הארסיים נגד מסורת המקרא והתלמוד. החל משנת תקצ"ה ערך גייגר את כתב העת *Wissenschaftliche Zeitschrift für Jüdische Theologie*, שעסק בסוגיות הקשורות לרפורמה בדת.

בהזמנה לאסיפה שארגן הוא מדגיש "שמטרתה אינה לייצר יהדות חדשה, גם איננו מתיימרים להיות מועצה לסמכות, אלא לספק הזדמנות לרבנים הוגנים וישרים להחליף דעות על השיטות הטובות כדי לנהל

פרק ב

הכנת אסיפת בראונשווייג, כינונה והחלטותיה

בראשית שנת תר"ד התאזר ד"ר לודוויג פיליפסון, מורה ומטיף במאגדבורג ואחד הנציגים הבולטים ביותר של הרעיונות של גייגר, למערכה גדולה. ב-15 לינואר 1844 פרסם פיליפסון בעיתונו - שהיה נפוץ מאוד בכל המדינה - על הצורך לארגן 'אסיפת רבנים' כדי לדון על בעיות השעה ולהחליט על תקנות חדשות והנהגות חדשות וניהול שונה של בית הכנסת.¹⁸ לעומת קריאתו של גייגר שלא עשתה רושם על רבנים ומטיפים, קריאתו של פיליפסון כן הרשימה את קהל קוראיו. הוועידה הראשונה נערכה בעיר בראונשווייג אשר בצפון גרמניה, ביוני 1844. רוב המשתתפים בה היו בעלי תואר דוקטור בנוסף לסמיכה רבנית, ושוחרי רפורמה ביהדות. הוועידה נמשכה שמונה ימים והשתתפו בה 25 איש.¹⁹

בהצטרפו הציע נשיא הוועידה יוסף מאיר מוירטמברג, שהוועידה תדאג באופן מתמיד

את קהלם, וזו תהיה התחלה לקראת התחדשות לרוח היהודית שבדרכה להעלם" (W.Z.J.T. III (1837) Heft 3, p.321). אחרי שהוא מעלה שאין מנוס שניהול בה"כ והקהילה יעבור שינויים, ואסור שכל אחד יבנה דגם לעצמו, לעומת זאת, אם מספר רבנים ידונו ויכריזו על שינויים, הסדר בא לידי גמישות (שם, עמ' 327). את קריאתו הוא מסיים בייעול של אסיפה זו, שהיא תגרום לרבנים שכבר נשרו מהדת, לחזור למסגרת הנוכחית בידועם שישנה מסגרת שבנתה מסגרות חדשות. האסיפה התקיימה בחודש אוגוסט תקצ"ו, והשתתפו בה, כאמור, י"ד רבנים, אבל ביצע מעט מאוד, הרבה פחות מציפיותיו של גייגר. התוצאות הפרקטיות היחידות שלה היו: א. אימוץ החלטות בנושאים פרקטיים שיתפרסמו בעיתונו של גייגר, וכל המשתתפים ישתפו פעולה בהצגתן. ב. מינוי ויפיו כוח לשלושה רבנים, להכין מדריך לנאמנות פנימית.

מאידך, למרות ההישגים המזעריים, התנועה השיגה בכך שלראשונה נקראו לדגל קבוצה של רבנים, שבאו לקראתה. אע"פ שוועידת וויסבאדן בקושי השפיעה השפעה כלשהי, עדיין, הרעיון של היום יצדיק ויגן בצורה מבריקה כעבור מספר שנים באסיפות בראונשווייג-פרנקפורט וברסלאו.

Allgemeine israelitische Wochenschrift, VIII (1844) p. 27 18

ואלו עיקרי דבריו: הבה ונשוחח בשפה רגילה: הנושא הוא לא האם כל דבר ועניין הוא מותר או אסור, או איך לנהל בית כנסת, או אקט כזה או אחר לגבי החיים האזרחיים או הסוציאליים; הנושא שאנו חייבים לדון בו קשור לכל התוכן של הדת שלנו, שאנו חייבים להציגו ולחזקו בטהרתו, על מנת להצילו מאבדון ומנוקשות ואי-גמישות מחד, ומאידך להקשות נגד אי-האמונה. היהדות מתרופפת, ומיום ליום מאבדת מאמינים. באסיפה יש לנו להתמקד על ארבעה נושאים: לקרב את הרבנים להיכרות והתוודעות. לקדם תמימות דעים בניהול המשרד הרבני. לקדם הרעיון של מוסדות ציבור ולהדריך ולהתיעץ בכל ענין ונושא יהודי.

בכתבה מאוחרת יותר (עמ' 117) מגלה פיליפסון שהרעיון האסיפה הוצע לו ע"י ד"ר מקס ליליינטל מריגא [שהיה עתיד לשחק תפקיד בולט במנהיגות הרפורמית], ממכתבו שקיבל ב-26 לנובמבר 1843, כן קיבל מכתב עידוד לכך מהשני לינואר 1844 מהרב בנדיקט לוי מגיעסן, ושהוא ישתף פעולה בכך.

19 הבולטים מהם: אברהם גייגר, מברסלאו; שמואל הולדהיים, רבה של מקלנבורג-שווערין; יוסף מאיר, רבה של וירטמברג [כיהן כנשיא הוועידה]; גוטהולד סלומון, מטיף ב'היכל' בהמבורג; לודוויג פיליפסון, רב במאדנבורג; זכריה פראנקל, רבה של דרזדן; ליאופלד שטיין, רב הקהילה הרפורמית בפרנקפורט; אברהם אדלר מוורמייזא אחיו שמואל אדלר מאלציי; שמואל הירש מלוקסמבורג.

אהרן חורין לא השתתף כנראה בגין חולשתו, שכן מת כעבור חודשיים, בסוף חודש אוגוסט, פאהן, פרקי השכלה, עמ' 196.

לשיפור הפרקטי של הטקס היום-יומי, ולפתרון בעיות העומדות על הפרק בחיים היהודיים עד הגבול המקסימלי. תוכניתם הייתה שה"וועידה" תהיה עובדה נמשכת - מדי שנה בשנה, כדי לעמוד על השינויים הנצרכים לפי שעה²⁰.

בין חבריו, היה הולדהיים הקיצוני ביותר, הוא הציע ל"הזיז" את מנוחת השבת ליום ראשון, כמה מהנאספים העלו אחרת, שאין לזלזל בתלמוד לא כל שכן במקרא, התלמוד הוא היסוד להנהגה, וכולנו מחונכים על ברכיו²¹.

רבות דנו על נוסח התפילה, מה להוריד ואיך לקצר²², אולם עיקר כובד המשקל היה סביב הדיון על נישואי תערובת, כשפיליפסון משווה - ביום 14 ביוני - את מעמדם לאותו מעמד של הסנהדרין של פריס, האסיפה הרבנית הראשונה לאחר קבלת האמנציפציה. הדעה הרווחת בין הנאספים הייתה להעתיק את נוסחת הסנהדרין כלשונה. העסס מלענגספעלד חשק החדרת תוספת במילים הבאות: "והרב מאושר לקחת חלק בטקס". אבל הוא היה יחיד בבקשתו זו, אף אחד מהנאספים לא תמך בו. אדלר מוורמייזא התנגד לכך קשות, וכדי לקרר את הוויכוח, הציע אדלר לרשום: "נישואים של יהודי עם נוצרי, ועם מאמינים של דתות מונותאיסטיות בכללן, אינם אסורים, בתנאי שחוקי המדינה מתירים להורים לגדל צאצאיהם של נישואים כאלה גם כיהודים"²³.

גם התכחשו ממכיהתם ונאמנותם לארץ אבותם, וכה החליטו: היהודי מחויב להחליט לאיזו ארץ הוא שייך, אם לפי מקום לידה אם לפי מצב אזרחי, כארץ מולדת, כדי להגן עליה, ולציית לכל חוקיה²⁴.

ויכוח חריף התנהל סביב מעמדו של 'לשון הקודש', התלהטות היצרים לא נתנה להם להגיע לידי עמק-השווה, ולכן דחו דיון זה לאסיפה הבאה. כמה שאלות כבדות משקל נכללו בדיון זה: א. האם ועד כמה לשון הקודש נחוץ לתפילה, ואפילו לצד שאינו נחוץ, האם אפשר לייעץ על שימורו לתקופה זו ליהודים אזרחי גרמניה. ב. היחס כלפי אמונה לביאת משיח. ג. האם אפשר לקצר מ"ח ברכות של תפילת העמידה, והאם ניתן לדלג את תפילת המוספין. ד. האם אפשר

Protocolle der Ersten Rabbiner-Versammlung, abgehalten zu Braunschweig, Braunschweig, 20 1844

21 שמואל אדלר מוורמייזא, וגוטוהלד סלומון מהמבורג קבעו נחרצות שאת דיני השבת אין לשנות, שם עמ' 44. גם שוט מראנדג התווכח עם הולדהיים על כך שהוא מזלזל במנהגי ישראל, ותגובת הולדהיים הייתה חצופה ביותר, שם.

אחרי האסיפה ביקר פיליפסון קשות את הקיצוניות בהחלטותיה, והוא חזה שהיהדות הכללית לא תקבל את החלטותיה, עקב הסטייה הדרסטית שלהן, A.Z.J., 1844, pp. 385-387. הולדהיים לא היה הראשון שירד מרחי אל דחי, קדמו אח"ר שבאחד מחיבוריו האחרונים הציע שיש להעביר את השבת ליום ראשון, ואת הסמכות לכך נמצא רק בידי סנהדרין, עפ"ל, ציר נאמן, פראג 1831, חלק הגרמני עמ' 8-14.

22 עמ' 48.

23 שם, עמ' 73.

24 שם, 78-79.

להפחית משבעת העולים לס"ת, הגורם לטורח. ה. לקצר במספר התקיעות ונטילת הלולב. ו. האם הצבת העוגב בבה"כ מותרת.

נקודות אלו נלוו בוויכוחים חריפים, ולכן החלטותיהם נדחו לאסיפה הבאה.²⁵

האסיפה ננעלה ב-19 ביוני, והכריזה: שאמירת 'כל נדרי' אינה חובה, ודחקה בנאספים להוציאה מסידור התפילה החל מיוה"כ הקרוב. נידונו גם רפורמות 'צנועות' כמו היתר אכילת קטניות בפסח, ורפורמות נועזות כגון: תיקונים בנוסח התפילה; ביטול הצומות; ביטול האמונה בביאת המשיח; קיום נישואין אזרחיים; חילול שבת; אי שמירת חוקי הכשרות; טומאת מת לכהן; ביטול יו"ט שני של גלויות. ההצעה הנועזת ביותר הייתה זו שקבעה כי 'נישואים של יהודי עם נוצרי, ועם מאמינים של דתות מונותאיסטיות בכללן, אינם אסורים, בתנאי שחוקי המדינה מתירים להורים לגדל צאצאיהם של נישואים כאלה גם כיהודים', אשר לדעתם הסתמכו על תשובת ה"סנהדרין בפריס" – בעקבות הצעת נפוליאון.

תיכף עם פרסום הידיעות בעיתונות על דבר האסיפה, פורסמו מסות של התקפות, הן בעיתונות והן בחוברות מיוחדות.²⁶

דו"ח הוועידות וסיכומן פורסמו ברכים בסוף אותה שנה, בספר "פרוטוקולים, בראונשווייג 1844",²⁷ וכן בעיתונות היהודית.²⁸

פרק ג

ריאקציה והתנגדותם הנמרצת של הרבנים שומרי משמרת הקודש

אסיפת בראונשווייג היוותה נקודת רתיחה עבור הרבנים מאורי הדור לצאת נגד הרשעים במלחמת חורמה. אמנם פריצת הגדרות הלכה והתרחבה כבר עשרות שנים, אבל אלה התחברו בחבורה אחת להסיר לחלוטין כל חומה וסייג, להקים מוסדות דת ובכוחותיהם המשותפים באים לשנות את סדרי בראשית ולהפוך קערה על פיה, וחלילה שיוזכו ללגיטימציה לסטיותיהם.

25 שם, עמ' 13, 14, 24, 31.

26 בית-הדין של קראקא ובראשם האב"ד הרב שפיץ שלחו את מחאתם לעיתון הרפורמי של העסס, את מחאתם רשמו בח' אדר א' תר"ה (Israelit des Neunzehnten Jahrhunderts, 16/3/1845, p. 86-88). עוד שלחו את מחאתם: רבני מאנהיים (שם, 20.4.1845, עמ' 128); קהילת דארמשטאט ו-וורמייזא (שם, 18.5.1845, סוף העיתון); קהילת גיעסין (שם, 6.7.1845, עמ' 215); קהילת קארלסרוא (שם, 13.7.1845, עמ' 222). מיוחדת במינה היא תגובתם של שניים מרבני צרפת: ש. גולדשאץ רבה של קולמאר ול"מ לאמברט רבה של מין נגד האסיפה. את דעתם פורסמו במנשר 'גילוי דעת' (והתפרסם בין השאר בעיתונו של פיליפסון), בה הסבירו בטוב טעם, שהיהדות מטבעה אין לה מקום ויכולת לקבל שינויים, A.Z.J. 1846, p. 290-291.

27 צוין לעיל עמ' 20.

28 בעיקר בעיתון של המנהיג הרפורמי ד"ר לודוויג פיליפסון במגדבורג Allgemeine Zeitung des Judentums 1844. פרסום הדו"ח של האסיפה בגיליונות 38, 39, 40, 41, 48. על האסיפה עצמה, בגיליונות: 25-28, 31, 35-36, על אסיפת רבני הונגריה נגד האסיפה, בגיליונות: 35, 41, 45. - כאשר נטל את היוזמה לכינוס אסיפת הרבנים, עשה את עיתונו לזוהר-שופרו של הכינוס. פיליפסון כיהן כרב במגדבורג בשנים 1833-1862, אז התפטר ממשרתו, מפאת חולשת עיניו.

למרות המספר המועט של המשתתפים וההחלטות, עוררה וועידת בראונשווייג התנגדות נמרצת של רבני הקהילות ומנהיגי הדור. הרב יעקב עטלינגר רבה של אלטונא²⁹ יזם פרסום הצהרת מחאה נגד הוועידה שחתמו עליה 116 רבנים אורתודוקסים, רובם מארצות דוברות גרמנית וכן מהונגריה³⁰. במקביל פנו ראשי העסקנים החרדיים באמשטרדם – ר' צבי הירש לעהרן³¹ ועוזרו ר' אברהם פרינץ³², אל רבנים רבים בבקשה שיביעו בכתב ובצורה מפורטת את עמדת היהדות המסורתית, כדי להציג מענה כהוגן ולסתור את השקפת רבני הוועידה.

בשנת תר"ה פרסמו לעהרן ופרינץ 37 מכתבים של רבנים אורתודוקסים, בספר 'תורת הקנאות' (אמשטרדם תר"ה), וכעבור שנה פרסמו חמשה מכתבים נוספים מחכמי עדות המזרח שבארץ ישראל, רבני הערים: ירושלים, חברון, צפת וטבריה, והחמישי הוא קונטרס ארוך מאת הרב ישראל משה חזן³³, בספר 'קנאת ציון' (אמשטרדם תר"ו).

הרב צבי בנימין אויערבך, רבה של הלברשטט, פרסם את רוב המכתבים בגרמנית בספרו *Geschichte der israelitischen Gemeinde Halberstadt, Halberstadt, 1866*, בתוספת הערות קצרות.

רבנים אחדים כללו את אגרותיהם בספריהם³⁴ או כספרים בפני עצמם³⁵. לאחרונה פורסמו

29 בעריכת הרב ד"ר שמואל ענוך, יד ימינו של רבי יעקב עטלינגר בעל ערוך לנר. היה מנהל תלמוד-תורה באלטונא, וגם מוהל וגבאי החברה-קדישא.

הרב עטלינגר נולד בעיר קארלסרוה בשנת תקנ"ח. תלמידו של רבי אשר וולרשטיין רב העיר, ושל רבי אברהם בינג אב"ד ווייצבורג. ראשית דרכו בהנהגה הייתה בשנת תקפ"ו עת נתמנה כראש הקלויז במנהיים שם לימד כעשר שנים. בשנת תקצ"ה נתמנה כרבה של אלטונא, שם ישב למעלה מ-35 שנה רצופות על כסאו מרביץ תורה ושומר הדת, נפטר בשנת תרל"ב מחבר ספרים: בכורי יעקב, שו"ת בנין ציון וערוך לנר.

30 'שלומי אמוני ישראל', חמו"ד [גרמניה תר"ה].

31 הרב צבי הירש לעהרן, בן למשפחה מיוחסת של בנקאים שמקורה בגרמניה. נטייתו לקנאות דתית ניכרת כבר בשנות העשרים לחייו, בעת שפרש מקהילת אמשטרדם בשל חילוקי דעות עם פרנסיה לגבי נוסח התפלה, והנהיג מניין בביתו בו התפלל לפי מנהגיו. בצד קנאותו הדתית היה לעהרן איש כספים וארגון מוכשר, היה שותף בכיר בבנק המשפחתי הולנד את לעהרן.

פעולתו העיקרית והמפורסמת היא ארגון "הפקידים והאמרכלים של אמשטרדם" (פקוא"מ), ששם למטרה לאסוף כספים באופן ריכוזי ויעיל בעבור התיישבות יהודים בארץ ישראל. בארגון זה השקיע את מיטב כישוריו וניהולו ביד חזקה, עד לפטירתו בשנת 1854. עליו ועל פעולתו ראה: א' מורגנשטרן, השיבה לירושלים, ירושלים תשס"ז; ערכו באינצ' של הציונות הדתית, ג, עמ' 252-262.

32 תלמידו של רבי יצחק מלעמגא, אב"ד גרוניגן, הולנד. השאיר אחריו חיבור בשם 'תולדות אברהם' בו כתב חידושי תורה, ורישומים פרטיים, מונח היום ברשות בני משפחתו של סאלו מאיר מאמשטרדם.

33 עוד בחודש אלול תר"ה פרסם בלונדון קונטרס בשם 'דברי שלום ואמת' בצירוף תרגום אנגלי, נגד קונטרס רפורמי.

34 לדוגמה: הרב שלמה סופר, אגרות סופרים, ווינא תרפ"ח, מערכת רעק"א, מכתב מה, עמ' 47-53; הרב אליהו רגולר אב"ד קאליש, יד אליהו, א, ס"כא. בתוך ספרי שו"ת: שו"ת יהודה יעלה (אסאד), לבוב תרל"ג, א"ח ס"ה-ו; שו"ת מהר"ם שיק, מונקאטש תר"ם, י"ד ס"ה שלא; תשובת ריב"א (אונגר), פאקש תרמ"ט, ס"א.

35 לדוגמה: הרב ישראל דייטש רבה של בויטן, "דברים אחדים - אודות אשר נועדו בעיר בראונשווייג לעשות תיקונים בדת", ברסלויא תר"ה; הרב דוד דייטש אב"ד זהרירי, "אסוף אסיפה - נגד המתקנים בערים

עשרים מכתבים נוספים, ששלחו רבני אשכנז לבקשת לעהרן ופרינץ.³⁶ אחד מאמצעי המלחמה בהם נקט הרב עטלינגר היה הוצאה לאור של כתב עת, באמצעותו התאפשר לו להביע את עמדתו בעניין הרפורמה. 'שומר ציון הנאמן', שיצא לאור בגרמנית *Treue Zions Wachter*, החל להופיע בכ"ח בסיון תר"ה (3 ביולי 1845) ותפקד כשבועון עד לשנת תר"י (1850), אז חלה הפסקה של שנה בפרסום. מששב לצאת לאור כל שבועיים בקביעות, עמד על משמרתו עד לשנת תרט"ז (1856). בעיתון לא הוקדש אמנם מדור ישיר למלחמה ברפורמה, וגם לא רבו בו מאמרי פולמוס, אולם חומר נכבד בעניין המאבק ברפורמה על גילוייה השונים נמצא בין גיליונותיו ומצביע על כך שעמד בראש מעייניו.³⁷

מחקר על האסיפה ובעיקר על המאבק הרבני נגדה, כבר החל לפני יותר ממאה שנה, אולם עם שפע הספרים והמאמרים שהתפרסמו בתחום זה, תחום אחד לא נחקר, והוא: האם הרבנים היו תמימי דעים בשיטתם בדרכי ניהול המאבק? שאלה זו והשאלות הנלוות ממנה, לא נחקרו בגין מחסור במקורות ארכיוניים. מאמר זה הוא ניסיון ראשוני להרחיב את היריעה על ההתרחשות בין הרבנים, החלפת מידע ועמדה, וויכוחים סוערים כשכל צד עומד על דעתו. רק לאחר שנאפיין את שתי הדעות השונות, נוכל להבין למה קמו שני מוקדים שונים כדי להיאבק בפורשים.

פרק ד

התגובות מאלטונא ומאמסטרדם

נוסף לנגע הרפורמים, החילון הפך למכת מדינה בכל רחבי אירופה. דברי ריבות וההתפלגות בתוך הקהילות הפכו לנורמה. רבנים וראשי קהילות נאמנים לדבר ה' ניסו להציב סכר בפני הנחל השוטף שסיכן את המרקם העדין של קהילה הממשיכה מסורת אבות. פרט לאסיפה בעיר פאקש שבהונגריה – שהעלתה חרס – לא נעשתה שום פעולה.³⁸

כאמור בחורף תר"ה נוסדו שני מוקדים להשיב מלחמה שצרה נגד הפורצים: באלטונא יזם רב העיר רבי יעקב עטלינגר פרסום מכתב מחאה על מגמותיו והחלטותיו של קשר הבוגדים בבראונשווייג תחת הכותרת 'שלומי אמוני ישראל', הכרוז התפרסם בגרמנית וגם בלה"ק,

בראונשווייג ופפא"מ, ברסלוי תר"ו; הרב צבי הירש חיות, "מנחת קנאות - נגד בעלי אסופות... אשר יצאו... באשכנז... לדון ולהורת היתר בדברים אשר אבותינו נהגו איסור...", נספח לשו"ת מוהר"ן, זולקוה תר"ט.

36 ר' נחום זאב דסלר, שנות דור ודור, ג, ירושלים תשס"ח, עמ' כה-קנו.

37 ביוגרפיה על חלק העברי של העיתון אצל: ר' רפאל, ראשונים ואחרונים, ת"א תשי"ז, עמ' 327-335.

38 על אסיפת פאקש הארכית בספר 'גנוי יהודה': אוסף גנוים, ברוקלין תשע"ג, עמ' 157-171. תמצית הדברים: כחודשיים לאחר אסיפת בראונשווייג, שלא נגעה במישרים לציבור יהודי הונגריה, התקיימה אסיפת רבנים הונגריים בפאקש, בחודש אלול תר"ד. ר' פייביל הורוויץ רבה של פאפא הגה את הרעיון של אסיפת רבנים כלל ארצית, כדי לנסות ולתווך השלום בין רבני המדינה מן הזרמים השונים. הוא הזמין לאסיפה כמאה ועשרים רבני המדינה כדי להוכיח מה המשותף להם ומה המפריד ביניהם ושמא ניתן להגיע לעמדה משותפת ומוסכמת על כל הזרמים ולפחות על רובם של המשתתפים. על אי-הצלחת האסיפה הארכית במאמר הנזכר.

ונשלח לרבנים בכל אירופה במטרה להחתימים עליו³⁹. בפעולותיו נגד המהרסים נעזר אב"ד אלטונא בידי רבי אברהם ווכסלר אב"ד שוואבך, כן היה האחרון פעיל מאוד בהחתמת הרבנים על 'גילוי הדעת'.

הכרוז מצטיין בחריפותו, בפתיחתו מודיעים שהרקע להצעת השינויים בדת הוא ניסיון להתפשר על עקרונות היהדות לשם התערבות בחברה הכללית. לכן תוקף החלטותיהם בטלה ומבוטלת, ובהמשך משווה אותם לכל שאר הכיתות שצמחו בתוך היהדות, אבל סטו ממנה במשך כמה דורות עד שלא נותר מהן זכר. אך, מן ההכרח להדגיש, שאין בו שום מאמץ או ביטוי של חרם או הרחקה מכלל ישראל, היינו לא פסל את יהדותם.

במקביל פעל מוקד שני באמסטרדם, שנוהל ברוב מרץ על ידי ר' צבי הירש לעהרן ועמו יד ימינו ר' אברהם אליהו פרינץ. אף הם מזעיקים את רבני הדור כנגד אסיפת הרשעים, והזדרזו ובסוף החורף פרסמו את המכתבים בשתי חוברות בשם 'תורת הקנאות', על המכתבים חתומים למעלה משבעים רבנים, רובם ככולם מארצות המערב. הרוח הכללית במכתבים אלו, כוללת גם ביטול תוקף החלטותיהם, לשווא הם מתיימרים להיות רבנים מורי הוראה, אלא הם "רועים תועים ומתעים", ונתגלו ככופרים בחיובי המצוות והמנהגים השנויים בגמרא, ואינם נרתעים אף מפגיעה במצוות המפורשות בתורה. לפיכך דינם כדון מינים ואפיקורסים.

השאלה הנשאלת היא: למה נפתחו בד בבד שני מוקדים, בה בשעה שכל אחד מהם מפעיל כוחות אדירים והוצאות מרובות לאותה מטרה נשגבה?

פרק ה

הסיבה שלעהרן לקח על שכמו לנהל מלחמת חורמה נגד אסיפת בראונשווייג

כדי להבין את תוכן התעודות, ובעיקר את המניע העומד מאחוריהן, יש לנו להקדים מבווא על הדיונים הסוערים לגבי היישוב בירושלים בשנים ת"ר-תר"ה. לעהרן ניהל מערכה מסועפת וחובקת עולם כדי לייעל את ניהול ההתרמה למעווא א"י ושיטת החלוקה. הפך עולמות כדי לפשר בין כל הכוללים למיניהם וליישר הדורים בין כל חילוקי הדעות שרק ערערו על מעמד ההתרמה. לכאורה מה לו ולאסיפת הרפורמים?⁴⁰ נראה להעלות שני יישובים לשאלה זו.

39 הכרוז הגרמני תורגם ללה"ק ופורסם על ידי ידידי הרב יהודה אהרן הורוויץ, שו"ת בנין ציון השלם, ח"ב עמ' קמח-קנב. בשלב הראשון חתמו שבעים ושבע רבנים, ובסופו של דבר חתמו עליו כמאה וששה עשר רבנים, מכל רחבי היבשת: גרמניה, צרפת, שווייץ והונגריה.

40 האמת שנשיא הפקוא"מ התריעו תמיד על תחלואי המתקדמים, ועל כך ארחיב את היריעה בהזדמנות, השאלה נשאלת בכך שכאן נכנסו לקרב במלוא תוקפו.

במכתבם לרבי חיים נסים אבועלפאי, מרבני טבריה, ולר' חיים אברהם גאגין אב"ד ירושלים מ"ג בניסן תר"ב הם מתריעים: "א"א להאריך היום אך בקצירת האומר נודיע צערינו וצער כל יראי ה' על המינות המתנכרות בעוה"ר בארץ אדום ומבקשים לעשות חדשות אשר לא שערום אבותיכם, ויש שרוצים לבטל יו"ט ב' של גלויות ויש שרוצים לשנות מטבעות שטבעו חז"ל בנוסח התפלות על הגאולה ועל הישועה ופושטים טלפיהם כחזיר כאלו באים לש"ש לקיים הדת, ולכן רוצים לבטל מקצת זכרנו את הדאגה פן

האחד, שאכן אין קשר ישיר בין פעולתם לניהול ההתרמה למערכתם במאבק נגד התנועה החדשה אלא שאירוע גרם והמריץ לאירוע; השני, שישנו קשר ישיר בין שתי המערכות. מתעודות אלו המתפרסמות כאן מתגלה לפנינו רקע הדברים. מאמר זה הוא מיצוי ומסקנה מתוך מחקר מקיף ויסודי על תגובת רבני ישראל לתנועת הרפורמים, בו יפורסמו כל האגרות ככתבן וכלשונן בתוספת ביאורים והערות, כשמאה מהן ייראו אור לראשונה. מאמר זה מושתת על ארבעים מהאגרות; בגין אורך היריעה, נאלצתי להשמיט את האגרות, ובמקומן ציינתי למספורן (המספור, הוא סדר האגרות כפי שעתיד להתפרסם במחקר המלא).

ייסוד המוסד של פקוא"מ באמסטרדם

הסיבה לכינון ארגון פקוא"מ: ריבוי השדרי"ם עקב עליות החסידים וראשית עלייתם של הפרושים, נוסף על השליחות ה"ותיקה" של קהילות הספרדים בארבע ערי-הקודש, גרם לאנדרלמוסיה, לתופעות בלתי-רצויות של התחרות, למבוכה ולמורת-רוח רבה. משום כך החליטו אנשי-מעשה באמשטרדם לכוון מרכז רשמי לנדבות א"י ולקבוע סדרים מתוקנים בהכנסות והוצאות. הכוונה הייתה להקים מרכז לכל הארצות באירופה המערבית והצפונית, לרכז בו את כל התרומות ולדאוג לחלוקת הכספים בא"י לפי מפתח מסוים. כך נוסד בכסלו תק"ע המוסד 'פקידים ואמרכלים דערי-הקודש', על פי ייפוי-כוח מטעם רבני ירושלים, ואושר גם ע"י רבי יעקב משה לוונשטאם אב"ד אמשטרדם. למתן ייפוי-כוח זה הצטרפו כעבור שנים אחדות גם יהודי צפת, טבריה וחברון. בראש המוסד עמדו תחילה ר' יצחק ברייטבארד, ר' אברהם פרינס ור' צבי הירש לעהרן. אנשי המוסד קיבלו על עצמם לעשות למען הגברת התרומות וייעול הגבייה, מתוך הנחה כי מוסדם יוכר ככתובת בלעדית לענייני א"י.

לאחר פטירת ברייטבארד בשנת תקע"ז, צורף לוועד ר' זלמן רובנס, אך עטרת-המנהיגות הונחה על ראשו של רצ"ה לעהרן, שאמנם היה אז בן 33 בלבד אך נחן בכישרון-מנהיגות, בתקיפות ומסירות אין-קץ ליישוב. שלושים ושש שנה עמד לעהרן בראש המוסד, יצק את דפוסיו הארגוניים והקים שלוחותיו השונות, כיתת רגליו מקהילה לקהילה כדי לעורר את הלבבות ולהתקין סדרי-התרמה, ביסס את מעמדו הדומיננטי של המוסד והאדיר סמכותו ביישוב⁴¹.

יבואו לרמות גם את מעלת חו"ר א"י ת"ו להשיג הסכמתם עליהן וחילופיהן ולהסתייע מזה נגד יראי ה' העומדים נגדם. ע"כ באנו בזה לא כמזהיר כ"א כמזכיר דחול"ל חכמים הזהירו בדבריהם וכו' ולא יאבו ולא ישמעו אליהם כי אין בם מתום, נחש כרוך בעקבם וארס המינות טמון בחובם ודי בהערה זו לגדולים כ"ב. ובטובו ימחול להזהיר ע"ז למע' חו"ר צפת ת"ו, וכל שד"ר דלהון שהוא בדרך לבל יפותה בדבריהם כמו שאירע מלפנים בליוורנו שהסכימו שלוחי א"י שנמצאו אז שם, העמדת כלי של מוזיקא בבה"כ הנקרא אורגאן וה"ז מחוקת הגוים בבתי ע"א שלהם, ונתנו בזה אצבע בין שיניהם של המינים. ה' צבאות יגן בעדינו ובעד כאב"י ויחש גאולתינו ופדות נפשנו", (פנקס פקוא"מ, כרך 10 דף 140 ע"א). [כוונתו כנראה לשדרי"ם ר' חיים יהודה עייאש ור' יהודה אהרן הכהן סקלי שהסכימו לשינויים שונים, ראה במאמרו של הח' מאיר בניהו, דעת חכמי איטליה על הנגינה בעוגב בתפילה, אסופות, א [תשמ"ז], עמ' רעח]

41 על מפעל פקוא"מ, ראה לע"ע הקדמת י"י ריבלין לאגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם, ירושלים

במרוצת הזמן תבעו אנשי פקוא"מ לעצמם סמכות בלעדית לקביעת דרכי-המגביות ולמינוי נציגיהם בא"י ובגולה, ודחו כל ניסיון להתערבות בענייניהם. עד שנת תר"ס לערך נודעה להם השפעה עצומה על חיי היישוב, וחלקם היה מכריע בהתחזקותו ובקימו, כשהם משתדלים לא רק לכלול מבחינה גשמית אלא גם לכלכל את ענייני הרוחניים והחברתיים ביד חזקה ובזרוע נטויה. משטרם התקיף קומם עליהם רבים וגרם למאבקים ממושכים; אך הפקוא"מ לא ויתרו על עמדותיהם והשקפותיהם אף כמלוא הנימה, ודוגמא לכך, במאמרנו זה. כוחם הרב היה תלוי בכך: כל שבמרוצת-השנים נעשה המוסד לסמכות בלעדית בענייני כספים והנהגת היישוב. ככל עניין היו עיני היישוב נשואות אל הכרעתם ועל פי מוצא פיהם מאמסטרדם נפל דבר.

לעהרן הקדיש את חייו למען יהודי א"י ולא נרתע מנסיעות מיגענות בכל רחבי אירופה כדי לעורר את יהודי העולם להרבות בתרומותיהם. אולם נוסף לכך ראה את עצמו מוסמך להתערב בכל ענייני היישוב בא"י ובראש ובראשונה לשמור על ערכי התורה והמסורה ולהתנגד לתמורות מודרניות בחיי היישוב. בד בבד עם ניהול מערכתו לגיוס מעות א"י, ניהל מערכה נוספת בעיקשות גדולה, והיא התנגדות חריפה נגד הקמת בית-חולים בירושלים על ידי משכילים ורפורמים, בעיקרון, הרקע למלחמה זו הייתה מניעת חדירת מודרניזציה והשכלה לתוככי היישוב הישן⁴². כן ניהל קרב נגד הרפורמים והמשכילים שלגלו על מנגנון ההתרמה למעות א"י, וגרמו לנזקים גדולים.

משנת תק"צ ואילך התנהלו כמה מאבקים על דמותו של היישוב בירושלים. הראשון שבהם ניהל הרב משה זאקס, שעוד בהיותו בגרמניה ספג רוחות הקדמה וניסה לקדם את הרעיונות על הפיכת היישוב היהודי בא"י מחברה נתמכת לחברה יצרנית. לעהרן וחבורתו יצאו נגדו בשצף קצף. בתחילת תקצ"ה יצא זאקס לחו"ל ובין השאר פרסם את רעיונו להקמת בית ספר לנערים בירושלים. ד"ר לודוויג פיליפסון שהיה מנהיג רפורמי, שמע על רעיון זה ופרסמו בהתלהבות בעיתונו. בינתיים מתח זאקס ביקורת קשה על פעולת פקוא"מ ועל שיטת החלוקה שהנהיג, ובעיקר טען שיש לו להקדיש ממועותיו קרן למטרות פרודוקטיביות. כמובן שידיעה זו הבעירה את חמתו של לעהרן. לאחר זמן מה הרים זאקס את ידיו, וחזר בו מתכניתו. המוחה השני הינו רבי יהוסף שווארץ, גם הוא איש אקדמיה שעלה לירושלימה בשנת תקצ"ג, מיד עם עלותו ארצה החל לערוך מכתבים לעיתונות היהודית, שהייתה אז בעיקר תחת ידם של הרפורמים, על הנעשה בארץ. עובדה זו גם העלתה את חמתו של לעהרן. השלישי שהעלה את חמתו היה השד"ר ר' אהרן זעליג מאן שמתח ביקורת חריפה נגד הפקוא"מ שאינם עושים מלאכתה נאמנה⁴³.

תשכ"ה; מבואו של ישראל ברטל לאגרות הפקידים והאמרכלים, כרך ג, ירושלים תשל"ט; מרדכי אליאב,

אהבת ציון ואנשי הור"ד, תל אביב תשל"א, עמ' 23-14.

42 על מערכה זו האריך ד"ר אריה מורגנשטרן, השיבה לירושלים, עמ' 306-316.

43 לדוגמא במכתבו אל אב"ד אלטונא מכ"ח בשבט תר"א, מעדכן אותו לעהרן על השתלשלות הריב בינו לבין הקבוצה בתוך היישוב הפרושי. בתו"ד הוא מוכיחו על שמאמין להוצאת הלעז עליו שנגרם ע"י רא"ז: "ועוד בא בסוף מכתבו להוכיחני על רדפי את אותו האיש אהרן זעליג... כאילו לכבודי עשיתי זה באשר דיבר עלי

שינויים אלו הגיעו מהתומך הגדול ליישוב, השר מונטיפיורי. בביקורו בארץ בשנת תקצ"ט הגה את הרעיון לייסד ישובים חקלאים רבים ע"י יהודים, וראשי העדה האשכנזית נענו לקריאתו בדבר הצורך לפנות למלאכה ולעבודת האדמה.⁴⁴

הידיעות על הנעשה בירושלים נפוצו בחוגים אחדים ושימשו, בין היתר, את המתקדמים שביקרו את היראים. אין תימה, שכל ביקורת שהוטחה כלפי הארגון שימשה את המתקנים במאבקם נגדו, בעיקר כאשר בעלי ביקורת זו היו גורמים בא"י. מכאן ואילך תפסה הביקורת מקום משכן בעיתונות היהודית החילונית. ראשיתה של המערכה הייתה בעיתון Israelitische Annalen עיתונו של ההיסטוריון יצחק מרקוס יוסט, מראשי התנועה הרפורמית, כשעיקר הביקורת מופנית לכך שהארגון אינו מציג דו"ח⁴⁵. משם עבר משכן הביקורת לעיתונו של ד"ר לודוויג פיליפסון AZDJ, שבשנת תר"ב פרסם ביקורת חריפה ביותר נגד הארגון⁴⁶.

בחורף שנת תר"ד לקחו חבל במערכה זו שני עיתונאים בעיתון Der Orient שהיו מזוהים

לשה"ר... (פנקסי פקוא"מ, כרך 10, עמ' 44).

44 י' קלוזנר, בהתעורר עם, ירושלים תשכ"ב, עמ' 27; וכבר קדמו א"מ לונץ, משה וירושלים, ירושלים תרמ"ז, עמ' 113; ובמכתבו הארוך של ר' מרדכי צורף אל השר מתמוז תקצ"ט (פורסם ע"י ישראל ברטל, שלם, ב [ירושלים תשל"ן], עמ' 288-296) וכן במכתבו אל אביו ראש"ז עת היותו בביתו של השר בשנת תר"ה, בו הוא מסביר בארוכה את חשיבות הקמת מפעלים וכדומה, ציון, שנה א תרפ"ו, עמ' 74-83.

45 דוגמא לפגיעה נפשית בנפשו של לעהרן עקב התפשטות קולות אלו ברחבי הקהילות. במכתבו מג' בכסלו תר"ג לרבי בער אדלר דיין בפפד"מ, מתפלל לעהרן: "הגיע אלינו מכתבם ותמיהני מראות שגם יראים גבירים ונכבדים ניקשו נלכדו בעוון החשד בכשרים, בבקשת מרו"ם [=מרום מעלתו] יצ"ו דשאלו מאתנו העתקת החשבון מכמה שנים; והן ידיע להוי שהגבירים הנכבדים ההם שרויים בטעות, כי לא מלבנו ודעת עצמנו בלתי כח והרשאה מספקת ובלתי מינוי ממעלת כבוד חכמי ורבני פקיד ומונהגי ממוני ומשגיחי כל הכוללים שבא"י נכנסו בעבודת הקדש לקבץ ולהביא אל ידינו כל הנידור ונידב לא", כי אם מפיהם ומפי כתבם שבידינו", ומונים בפרוטרוט את כל הייפוי-כוח שקבלו מאת הכוללים בארץ, לקראת סוף המכתב הם מציעים שראשי העיר ישלחו נציגם למשרדם באמ"ד כדי לעבור על הפנקסים, ללא כל מניעה, פנקס פקוא"מ, כרך 10, עמ' 212.

46 רקע של הוויכוח: גאולתה של ה'חורבה' הושלמה בשנת תקצ"ו ע"י ר' אברהם שלמה זלמן צורף, מייסד היישוב האשכנזי, הוא הציל אותה מיד הערבים והשתדל להשיג רישיון ממושל מצרים לבנותה, והוא גם כונן את בהמ"ד 'מנחם ציון'. אולם בגשתו לגאול את ה'חורבה' התייצב נגדו מנהיג העדה, ר' ישעיה ברדקי, שקנה מנדבת רצ"ה להרן חצר בעיר, וייסד בה בית מדרש בשם 'סוכת שלום'. ר' ישעיה רצה להפוך את החצר למרכז היישוב, והעדה הקטנה נחצתה לשתיים, אלה תומכים ב' ישעיה ואלה בראש"ז, ופרץ אז ריב בין אנשי ה'חצר' ואנשי ה'חורבה'. אולם ר' ישעיה נהג את ממשלתו בתקיפות, כשהוא מגובה מאת ראשי הפקוא"מ. ר' ישעיה הפריע את צורף בבניין ה'חורבה' והוא השיח את צערו במכתב לירידו השד"ר ר' אהרן זעליג מאן, והלה פרסמו בעיתונו של פיליפסון, שנה ו גיליון 44, 29 באוקטובר 1842.

מעניין לעניין, לאחרונה התפרסמה עובדה לא ידועה בקשר לרמת נאמנותו של פיליפסון לטוהר עיתונות: ר' צבי הירש קלישר מטהן ערך מכתב לפיליפסון כדי שיכניסו לכת"ע שלו ותוכן המכתב היה: "דבר אחד בענייניהם [כנראה כלפי חידושי הרפורמים] אשר היה מתנגד לנימוסיהם על-פי שכל", ופיליפסון דחה אותו בשתי ידיים, כן מספר רבי יעקב צבי זאקש אב"ד לויטנבורג במכתבו לרצ"ה לעהרן משבט תר"ה, אב"ד לויטנבורג מסיים: "הביטו נא וראו את תרמיתם, את הטוב להם יקבלו ואת הרע להם לא יקבלו", שנות דור ודור, ח"ג, עמ' מא.

עם המחנה הרפורמי והחלו לכתוב בהמשכים בקורת נגד הארגון. המדובר ברפאל קירכהיים וחברו ליפמן הירש לווינשטיין – שני חוקרים ב'חכמת ישראל' בפרנקפורט. ובמערכה הבאה – מערכת הקמת בית החולים – כורך לעהרן שני חוקרים אלו עם הסכנה המרחפת על העיר.

אחד הפולמוסים החריפים ביותר שהתנהלו בירושלים וגם מעל העיתונות היהודית העולמית היה הפולמוס בנושא הקמת בית חולים יהודי בעיר⁴⁷. הרעיון הועלה לראשונה בשנת תר"ב בידי פיליפסון, על פי תוכניתו יעבדו בו רופאים מאירופה אשר יעניקו טיפול חנים ליהודי העיר. לפי פיליפסון הדחף ליוזמתו זו היה מחמת השפעת ביה"ח היחידי שפעל בעיר שהיה מנוהל ע"י מיסיונרים בריטיים, ובד בבד עם רפואת הגוף נהגו לתבל ברפואת "הנפש", והצליחו לאט לאט להמיר את דתם של רבים מבני היישוב. את רעיונותיו פרסם פיליפסון בעיתונו, והכריז על מגבית למען הקמתו. רבים מכל רחבי אירופה נענו לקריאתו⁴⁸, ביניהם משה מונטיפיורי שנענה ליוזמתו, והחליט לשלוח את הרופא שמעון פרנקל כדי לפתוח מרפאה בעיר; גם הברון רוטשילד מפרז נענה לפיליפסון, אבל הוא התנה את תרומתו הענקית בכך שיוקם לצדו גם בית ספר תעשייתי לנערים ולנערות, ומעתה פעל פיליפסון לממש את שני המוסדות האלו.

כאן הרים לעהרן קול מחאה. הוא יצא במתקפה חסרת-תקדים נגד מבצעו של פיליפסון. מאות מכתבים ערך לכל ערי ישראל, מרבנים ועד עסקנים, ממזרח למערב, כשמטרתם היא למגר ולהוריד את הרעיון מעל הפרק, וזאת תוך כריכת הרעיון לעמדת והשקפת תנועת הרפורמים⁴⁹, כשהוא משלב בהאשמותיו את רא"ז מאן בהוצאת שם-רע עליו ולגרימת נטיעת יתדם של הרפורמים⁵⁰. בנוסף לכך, לדעתו מטרת היישוב היא אך ורק לתורה ועבודה ללא שום סטייה למלאכה ולימוד מדעים⁵¹, ועל יהודי חו"ל מוטלת החובה לתמוך בהם. במאות מכתביו הוא מנסה להסביר את הסכנה שהרופאים ישפיעו על היישוב השקפות משכיליות-רפורמיות,

47 ראה אצל א' מורגנשטרן, השיבה לירושלים, עמ' 306-312; גאולה בדרך הטבע, פרק טז.

48 על עמדתו של פיליפסון לגבי א"י ויישובה, ראה, מ' אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, עמ' 44-48, 175-200.

49 אגרת א במכתבו מכ"ב באדר תר"ד, לרבי דוב בער מייזליש אב"ד קראקא, הוא מתריע שפיליפסון פרסם בעיתונו: "לכל הרבנים ודרשנים מדייטשלאנד להתאסף בקיץ הבא באחת הערים להתראות פנים יחד ולפקח על עניינים שונים, ובכללם יציע העניינים שחידש הוא ובתוכם ענין בה"ח ובה"ל הנזכר". לעהרן חוזר על אותו רעיון באגרות הנלוות.

50 אגרת א מכ"ב אדר תר"ד: "אז התחילה השעורויא כנגדי בסבת אותו שליח לדבר עבירה של שקר והוצאת ש"ר אהרן זעליג..."; אגרת ג מ"ב באייר: "עוד נשמט מקולמוסי, כי כל ענין הדיבה עלי הגם שנשתלשל מאהרן זעליג, אולם בעצם מעשה ס"מ למעט ההכנסה דא"י".

51 עוד בשנת תקצ"ו הביע לעהרן את עמדתו זו, ולא רק זאת, אלא דרש מראשי הפרושים שיקבעו פקוח על העלייה לא"י: לא כל אחד יוכל לעלות, אלא רק הראויים לכך ת"ח ויראי שמים. במכתב שהתפרסם לאחרונה נמצא המענה של היישוב. המכתב הוא כת"י של ר' נתן נטע ב"ר מנדל משקלוב – מראשי היישוב, מחורף תקצ"ז בו הוא קובע שאין אפשרות לפקח על כך, קטלוג יודאיקה לירושלים, סיון תשנ"ב, פריט מס' 79. במכתבו לרבי יעקב עטלינגר אב"ד אלטונא מחודש אייר תר"ד, מגלה לעהרן את המניע לעמדתו קיצונית זו, הוא צופה כבר למרחוק שהחילון פושה במדינות חו"ל, ולא נותרה אלא פנינה אחת והיא בא"י ששם התנועה לא נעצה ציפורניה, ולכן יש לעמוד בכל תוקף לא לתת להם אחיזה בא"י, אגרת ג.

מה גם כשהוכרז על הכוונה לצרף בית ספר ברוח ההשכלה, בחסות של אישיות מרכזית בתנועה הרפורמית. את עמדת הרפורמים בנטיעת יתד בא"י הוא מסביר כך: ארץ ישראל הוא המקום היחיד שטרם חדרו בו דעות משכילות ומתקדמות, ולכן מוכנים חוגים אלו להשקיע מאמצים מרובים כדי להתבסס בא"י, ומשם הם כבר מובטחים לעשות חיל בכל ערי ישראל⁵². לדעת הפקוא"מ המיסיון פחות מסוכן מהקמת מוסד יהודי, שיתנהל ברוח הרפורמה, ועשוי לפגוע באמונתם⁵³. לעהרן לא נח ונסע בעצמו ללונדון ולפריז כדי לשכנע את הפילנתרופים שם לחזור

52 במכתבו מ' אייר תר"ד לאב"ד אלטונא: "מרגלא בפומי לעת עתה מצות חיוזק ישיבת א"י נתונה רק ליראי ד' ולחושבי שמו כי פריצי בני עמנו רוצים לקעקע כל הבירה ולהשחית א"י כאשר השחיתו כל חלקה טובה בחו"ל", אגרת ג.

53 אמת מארץ, תר"ד; משך שלוש שנים פרסם בהמשכים שלוש חוברות.

במכתבו לאב"ד אלטונא מ' באייר תר"ד כותב רצ"ה: "לבי יחל אימה [עם הקמת בית הספר], כי אם ד' צבאות יעץ מי יפר, וחורבן א"י הוא לגופים ולנפשות ואין גדר גדר ועומד בפרץ... ומ"ש המינים ל"ש וק"ה שבהעדר בה"ח יבאו החולים לידי שמד, אמרתי אני טובה השמד ממינות, כי המשומד לא יזיק עוד ליהודים כי נבדל מתוך קהל עדת ישראל, המין יוצא ובא בקרב עמו וארסו מזיק, ועצם דבריהם הבאי, כי כל מי שלא ה' קודם חליו בעל עבירה לא יהי' ניסת בימי חוליו, ואיך יעלה על הדעת שחולה יהודי ישכב בבה"ח של המשומדים, אין זה כ"א לסמא העיניים", אגרת ג.

לא שח"ו הקלו בסכנת המיסיון, אלא שבשיקול סכנה אחת מול השנייה, הם העדיפו את המיסיון. וכפי שכותב במכתבו לר' חיים אברהם גאגין: "האחרון הכביד, הלא ידענו מהות רוב הרופאים בזמננו בעניין אמונתנו הקדושה, בנים לא אמון בם, ואם יבואו איזה מהם לעיק'ו ת"ו, יזרעו זרע המינות ח"ו באה"ק, וגם אם ירפאו הגופים יחליאו הנפשות, ואין לך רעה גדולה מזו ח"ו..." (אמת מארץ, חוברת ג).

מן הצורך לציין לעובדה לא ידועה, בכך שנשיאי הפקוא"מ היו הראשונים שהתריעו נגד המיסיון הראשון בירושלים. במכתבם מט"ו בשבט תר"ב לראשי הקהילה הפרושת והספרדית בירושלים הם מעוררים אותם לעמוד נגדם: "יהודי אחד שנשתמד ונקרא אלכסנדר ימ"ש ונעשה כומר גדול, כדי להרחיב גבול הרשעה ואמונת שוא היינו של הנוצרים הנקראים חדש אמונה, ועיקר מגמתם לפרות ראש ולענה להדיח היהודים לעבור על דתם ח"ו ולהשתמד ורוצים להקים שם חדרים עם מלמדים להשליך זרע המינות על תלמי לבות הילדים לעשות באושים. הנה כי כן מצאנו חובתנו להעיר אונם לשמוע את הנבלה אשר נעשתה, וימחרו ויחישו מעשיהם להכריז ברבים ולגזור בח"ר יב"ן שלא יתקרב שום א' מישאל אליהם בשום אופן ולא יבאו אל פתח ביתם כלל ועיקר... ואשר לא ישמע לדברי רומכ"ת יבדל מכלל ישראל", פנקס פקוא"מ, כרך 10 עמ' 128, 129.

מומר זה היה בנו של ר' אלכסנדר וואלף רבה של שולאנקא (פויון) עוד בצעירותו בתק"פ עבר ללונדון שם למד תורה אצל האב"ד ר' שלמה הירשל שברכות השנים מינה אותו כרבה של נורוויטש, ולאחר שהתיידד עם הכמורה שם הושפע מהם והמיר את דתו לדת הפרוטסטנטית רח"ל. בטבת תר"ב נשלח ע"י הכנסייה כמפיץ דתם הראשונה בירושלים. המעניין שרק כעבור ימים אחדים כבר הגיעה השמועה הרעה לאזני לעהרן ותיכף ערך מכתבי אזהרה. לדאבון היישוב בסוף הקיץ השפיע על שלושה מחשובי היישוב הפרושי להמיר את דתם, ותהום כל העיר, על מומר זה ראה: Kelvin Bishop in Jerusalem, Jerusalem, 2006. גם שמועת ההמרה הגיעה תיכף ומיד לאזנו, ובי"ד באב במכתבו לפראג, הוא מרמז זאת, ותולה את הרקע האסון בעניות השוררת בעיר: "האמנם כי כל העדה כולם קדושים, ויש שמסרו נפשם בעלותם לא"י, ופשיטא שימסרו נפשם על אדמת הקדש, אך עכ"ז לא נעלם ג' דברים מעבירין האדם וכו' והעניות רח"ל גורם לפעמים ג"כ חליים רעים רח"ל", פנקס כרך 10, עמ' 174. במכתבו לרבי ישעיה ברדיק מכ"ב טבת תר"ג, מתפלל לעהרן על הצלחתו של אלכסנדר בעיר, שם, עמ' 246.

בהם מתמיכתם ברעיון, אך ללא הועיל⁵⁴. בפרט כששמע שמונטיפיורי מתכוון לעלות לירושלימה כדי להסדיר את העניין ולהוציאו אל הפועל, התמלאה בו מידת הקנאות וכתב לרב העדה הספרדית: "אם לא יעמדו כנגדו בכל תוקף ועוז אז נחרבה ח"ו א"י מכל וכל"⁵⁵.

משם פנה לפרסום בדפוס. שלוש חוברות בשם 'אמת מארץ' ערך ופרסם בשנים תר"ב-תר"ד, בהן העלה את סיבת התנגדותו, ושלחן לכל רבני אירופה, מתוך כוונה לפרסם את תגובתם ודברי תמיכתם בדבריו. אולם למגינת לבו, הוא קיבל תשובות מעטות בלבד, שכן רוב הרבנים נמנעו מלתמוך בקריאתו⁵⁶. בעיקר כאב לו על כך שחכמי ורבני א"י בכלל וירושלים בפרט לא שיתפו עמו פעולה, ועד כדי כך שאיים להתפטר מכל עסקנותו⁵⁷. למעשה, לעהרן חזר בו וביטל את הסתייגותו ועבר בהדרגה מההסכמה לתמיכה אקטיבית לשד"ר רבי ישראל משה חזן⁵⁸: בית החולים הוקם בהסכמת רבנים ועסקנים משתי העדות, אבל בתנאי שלא יוקם לצדו בית ספר.

54 אולם כעברו זמן, מונטיפיורי שוכנע ע"י הרב גאגין והבטיח להפסיק סיועו, זאת אנו למדים ממכתבו של מונטיפיורי אל רבה של העדה הספרדית בירושלים מחודש תמוז תר"ד: "... אבל מעת אשר ראיתי ממכתבו כי נפל פחד על אדוני באמרו אולי יליוו הבאים לירושלים את רגלי ההולכים על אדמת הקדש מדרכי הטוב, גם אנכי משכתי את ידי מעשות טוב או רע בבנין בית החולים" (ציון א [תרפ"ו], עמ' 88). ולמרות כל זאת, הדבר חרה לשר, ואת זאת אנו למדים מאגרתו של רבי מרדכי צורף שליח ירושלים, עת היותו בקיץ תר"ה במעונו של השר, כשהוא ביקש הימנו תרומה עבור ייסוד מפעלים והקמת יישובים חקלאיים, והשר השיבו: טוב הדבר, אבל חכמי ירושלים יכתבו אחרי כן דברי קטיגוריא וחירופים וגידופים על שאשתדל במצוה רבה הזו כאשר עשו על שרציתי להשתדל שישבו איש תחת תחת גפנו ותחת תאנתו! והשר"ר השיבו: "חלילה לאדונינו לאמור כדברים האלה שהייתה כוונת חכמי ירושלים לנגוע בכבוד אדונינו, כי לא הייתה כוונתם במכתבים שהדפיסו רק על אותם אנשים שרצו לעשות שקאלע בעה"ק ירושלים ללמוד את בני ישראל כתב ולשון אומות העולם ולשלוח להם אנשים מאירופא, ובוודאי יש לחוש לא ידיחו את ב"י מעץ החיים, אבל אדונינו השר כולם יעידון שכל מעשיו לשם שמים", ציון, שם, עמ' 75-76.

55 מכתבו מ' בניסן תר"ד, פנקס פקוא"מ, כרך 10 עמ' 406.
56 רק לאחר הדפסת חוברת השלישית, קיבל את הסכמות גדולי רבני אשכנז: אב"ד פיורדא, אלטונא, לויטנבורג, שוואבאך, המבורג, מנישטער, לעוואארדן, גריניגען, וורמייזא, טעמישוואר, גינעזן. כל זה מודיע במכתבו לרבי חיים אברהם גאגין ב"ד אב תר"ד (פנקס פקוא"מ, כרך 10 עמ' 452); וראה פנקס כרך 11 עמ' 5 מכתב מ"ד תשרי תר"ה אל ראשי כולל הפרושים בירושלים.

57 לדוגמא, מכתבו מ' בניסן תר"ד לרבי דוד טעבלי שיף מירושלים, בנו של רבי שלמה הירשור רבה של לונדון: "ולא אחל כי גם דברי מעב"ת מביאים אותי לידי ספק זה, אחרי רואי בעוה"ר החנופה ונשיאת פנים ומה יעשו כשיבא השר מונטיפיורי שמה, בוודאי יוסיפו נשיאת פנים ואפשר ישחקו ולא ימחו בידו בנין בית החולים וחדר הלימוד. ואם ח"ו יבנה בנין עמל ואון ההוא, כבר כתבי שידי משוכות מעסק א"י", (פנקס פקוא"מ, כרך 10, עמ' 409). ושנה ושילש לר' דוד טעבלי השכם והערב על הסכנה הטמונה בבניית בתי האשרה: "כי בית החולים ובית לימוד לשונות כולא חזא גזירה להדיח יושבי א"י מן התהו"ק אל ספרים חיצונים, וגם אם ירפא הגופים יחליאו הנפשות בארס המינות", מכתבו מ"ד תשרי תר"ה, פנקס פקוא"מ, כרך 11, עמ' 2.

58 תמיכתו האקטיבית החלה מקיץ תר"ה. לעהרן מייצק לשד"ר כיצד ולמי עליו לפנות, גם עודד אותו ברגעי משבר ולא עוד אלא תרם כספים למען בית החולים, פנקס פקוא"מ, כרך 11 דף 55, מכתב לרב חזן מ"ג בתמוז תר"ה; דף 75 מ"כ באלול. עוד על עזרתו לבית החולים, אצל ישראל פריידין, 'בית החולים חסידים-ספרדים בירושלים תר"ד, כשלב במודרניזציה של "היישוב הישן", קתדרה, תשרי תשמ"ו, עמ' 179.
לא ברורה לי סיבת חזרתו, האם בגלל הלחץ מתושבי העיר, או שנוכח לראות שאין יסוד לחששותיו.

ההתנגחות הייתה דו-סיטרית, העיתונות הרפורמית התמללה במאמרים ארסיים נגד רצ"ה. הפולמוס נגדו התרחב כל כך, עד שהוא כבר לא לוקח את ההשמצות באופן אישי, אלא אכפת לו שהן גרמו לירידה בתרומות למעו"ת א"י.⁵⁹

לאור כל האמור אפשר להבין שהפנה את מלוא מרצו למאבק בתנועה המסכנת לדעתו את כל פועלו רב-השנים למען יהודי א"י, מכאן ואילך לקח על שכמו ניהול מלחמה נגד אסיפת בראונשווייג והשלכותיה.

הפעם, בניגוד לפרשת בית החולים, זכה לעהרן לגיבוי רב מרבני אירופה, כשמאות מכתבים זרמו לאמסטרדם כדי לחזק את מאבקו נגד הרפורמים.⁶⁰

הדרך השנייה היא שכל מטרתם במפעלם למען החזקת היישוב היתה לכוון את שאיפתם הנעלה של זירוז והחשת הגאולה באמונתן העזה שהיא צריכה להתממש בשנת ת"ר.

אחרי עיון קפדני במאות מכתבי הפקוא"מ באנו לידי מסקנה שכבר בשנים תק"ע-תק"פ חזו שתנועת המתקנים תשתרש באירופה ומכאן והלאה צפויה סכנה ממשית לקדושת ישראל. ארץ ישראל היא לדעתם המקום היחיד בה לא שלחה התנועה זרועות וטרם הצליחה להעביר את אידיאולוגיה שלה לשם. לדידם, התנועה תעכב את הגאולה, ולכן אין מנוס אלא לחזק את מקום המקלט היחידי בעולם שנשאר על טהרת הקודש, והיישוב שיהיה מושתת אך ורק על תורה ותפלה, בכוחו להביא לימות המשיח, ולכן יש לקיימו בכל מחיר.

אמונתו המשיחית העזה

בכל תנודה ותזוזה בעולם, הן רוחני והן עולמי וכן כלכלי, הוא רואה בכך פעמי משיח. כתושיב הולנד, מהפכות המדיניות במדינה פרשו כאות ומופת לפעמי משיח. בקיץ תק"ץ פרצה בבריסל מרידה נגד הולנד והוכרזו על מלכות בלגיה עצמאית. מלך הולנד ניסה לשווא לדכא את המרידה בכוח, אך ללא הצלחה. בד בבד פרצה מרידה של הפולנים נגד רוסיה, מרידות אלו גרמו למהפכים פוליטיים שהשפיעו לרעה על התושבים ובפרט על היהודים. חברי הפקוא"מ ראו "גזירות אלו" כפעמי משיח, כפי שבא לידי ביטוי במכתבם אל רבי אברהם וואלף המבורג אב"ד פיורדא: "הרעש המתהווה כעת בעולם בכמה מדינות... ומי יודע אם אין בה הכנה לביאת מלך המשיח שהשב"ה מורה בזה למלכי ארץ כי הוא לבדו הממליך מלכים ולו יאתה המלוכה".⁶¹ על המשבר הכלכלי באותה עת הוא גם מביע את רוחו המשיחי במכתבו לעדת החסידים בצפת: "גם צריך כעת עתה זירוז והשתדלות לסיבת בגידת הזמן אשר לא היה כמוה... תקצר היריעה

59 באגרת א כותב רצ"ה אל אב"ד קראקא: "בינתיים וודאי ראה רופמכ"ת הדפים של המינים והאפיקורסים שיצאו כנגדי, בחשך שמם יכוסה".

60 ללא קשר ליישוב הארץ, לחם לעהרן נגד כמה וכמה פרצות לדבריו, ביהדות: על פרשייה אחת הארכת במאמרי 'הסכמה' על הדפסת התלמוד בגרמנית שנגנזה, 'ירושתנו', ג (תשס"ט), עמ' שי-שלו, בו הצבעתי על התנגדותו העזה של רצ"ה לעהרן לתרגום התלמוד לגרמנית, ועל השתדלותו התקיפה למנוע הצלחת התרגום. כן פעל רבות במערכה נגד ביצוע 'מציעה' בפה, ועל כך מתעתד אני להרחיב את הדיבור ברצות השם.

61 י"ג תשרי תקצ"א, פנקס פקוא"מ, כרך 4, דף 49 ע"א.

מהכיל ספור השערוריות וההכבדות שנתחדשו ממיסים להוצאת אנשי חיל... ענינו לשמים כי כל זה סימן טוב לישראל כי קרבה שנת הגאולה והישועה כי"ר בכ"א"⁶².

כעבור ימים אחדים מביע את השקפתו המשיחית ביתר בהירות. במכתבו לקהילת בראנדינברג כותב רצ"ה: "כנראה לי מעמד עניני העולם קרבה שנת הגאולה והישועה כי לא דבר ריק הוא ענין המרידה במלכויות שנתהווה בעולם מן אב אשתקד ועד עתה. וכבר אמרתי מתחילה שנתנו זאת, אלו כל העולם יחשבו כמוני וכמו רבים ושלמים שחושבים כמו כן כי הגענו לימות המשיח שיתגלה בכ"י וישבו אל ד'... אך בעוה"ר הרבה מייחסים הכל למקרים טבעיים כמנהגו של עולם ואינם שמים לב שכבר הגענו לערב שבת אחר חצות..."⁶³.

אלא שבאגרת זו ישנה הוספה חשובה המקרינה על מגמתו ומטרת חייו, בכך שהחזקת היישוב הוא הוא שיורז את הגאולה: "ביני ביני ראוי לנו ולכל ישראל להתאמץ ביתר שאת בצדקה לא"י, הן מטעם האמור, מהרה יבוא משיח צדקנו, ולא נבוש ולא נכלם מאחינו יושבי א"י שהשליכו נפשם מנגד לשבת על אדמת הקודש, ואנחנו ישבנו על הכלים בחו"ל. באמור להם כי ישבנו פה למען התמך אותם על אדמת הקדש"⁶⁴.

יתירה מזאת, הם חזקו את ידי הרבנים שסבלו מרשעותם של הרפורמים. לדוגמת רבי אברהם וואלף המבורג רבה ור"י פיורדא, שהרשעים ירדו לחייו ובכוח סגרו את שערי ישיבתו, חברי הפקוא"מ 'הרעישו עולמות' והריצו מכתבים של שתדלנות לכל עבר, כן בקשו מהצדיקים תושבי א"י להתפלל למפלת הרשעים רודפי הרב המבורג, ובד בבד חיזקו את ידי⁶⁴.

מתוך נאמנות לתפיסה המקובלת בנושא הגאולה, תולים הפקוא"מ את אי ביאת הגואל בשנת ת"ר בחטאי העם. ונעתיק את לשונו של ד"ר אריה מורגנשטרן שתמצת את העולה מאגרתם:

בהשתרשותה של תנועת הרפורמה, בעוון שנאת חנם שפשטה ביישוב ובהתעסקות בבניית פרויקטים שונים בא"י במקום לימוד תורה. העם לא חזר בתשובה, ועל כן לא באה הגאולה. עוד בעיצומה של שנת ת"ר, בערב ר"ח ניסן, מביעים הם את חששם שהמחלוקת בא"י תגרום לעיכוב הגאולה, וכל עוד תמשך המחלוקת אין סיכוי לבניין הבית. וכך הוא מסכם את דבריו: "צפינו לישועה בשנת ת"ר אולי תבוא עוד בשנה זו, אך בעוה"ר עדיין לא ראינו נס

62 כ"ו אייר תקצ"א, שם, דף 102 ע"א.

63 י"ח תמוז, שם, דף 116 ע"א.

64 במכתבם אליו מט' תמוז תקצ"א כתבו בין השאר: "יבוא בעל הכרם ויכלה את קוציו, בטחונו בחסדי ד' כי קרבה שנת הגאולה והישועה ולא רחוקה היא כל כך, יבוא המורה לצדקה. וברוח שפתיו ימות רשע וחטאים אליו ישובו, ובישועת ישראל נגלה ונשמחה גם יחד כיר"א. שמעתי מקדם מילתא דבריחותא: הלצה בעלמא ברם אית בהו ליתובא דעתא, שאול ישאלו מדוע יבואו ב' משיחים, משיח ב"י ומשיח ב"ד. על כן יאמרו המושלים: א' לגאלנו מגלות הגוים, וא' לגאלנו מגלות היהודים. יערה ממרום רוחו על התועים ישובו מדרכם ישובו וחיו", כך 4, דף 113 ע"ב. וראה עוד מכתבם לכלל פרושים בירושלים, כך 4, דף 78 ע"א, ומכתבם לרבני ווילנא מאדר תקצ"ג, שם, דף 93 ע"ב.

מתנוסס משמיע ישועה"⁶⁵.

לקראת סוף שנת ת"ר משתנה יחסו לעלילת דמשק. אם בתחילת העלילה סבר כי היא אצבע אלקים להתעוררות לתשובה, כעת הוא מתחרט, וברור לו שהיא לא תעורר לתשובה. ובדיעבד היא עונש על ניסיונותיהם של הרפורמים להתאים את הפולחן הדתי היהודי לזה הנוצרי ולבטל את כל המנהגים היוצרים מחיצות חברתיות בינם לבין החברה הנוצרית; ועוד יותר מזה עונש על ניסיונותיהם למחוק כל זכר של אי-נאמנות פוליטית הכרוכה, לדעת חוגים אלו, בתפילות ובמנהגים הקשורים ברעיון שיבת ציון והאמונה בביאת משיח – כל אלו למען השגת שוויון אזרחי ופוליטי. ודווקא אותם הצרפתים שחרתו על דגלם את רעיון הענקת שוויון זכויות לכל אזרח באשר הוא, דווקא הם מעורבים בעלילה ומכריזים על אמיתותה.

לאור כל האמור, אפשר בנקל לבוא לידי מסקנה שעם האכזבה הנוראה של אי-ביאת המשיח, ותליית הסיבה בהתפשטות התנועה הרפורמית, החלו להפעיל את כל כוחם ומרצם כדי למגר ולהרוס את התנועה. מכאן ואילך הפקוא"מ מתקפים את התנועה הרפורמית בצורה חריפה ביותר, כפי שלא עשו מעולם. יתר על כן, אם עד כה נבעה התנגדותם לפעילות האקטיבית של הפרושים בא"י מתפיסה שונה של עקבתא דמשיחא, הרי בעקבות משבר ת"ר מייחסים הפקוא"מ ל'אתערותא דלתתא' בחידוש היישוב באופן מודרני משמעות רפורמית, בעיקר כאשר אישים מראשי התנועה היו קשורים עם ראשי היישוב עם הרעיונות של ייסוד בית חולים ובתי ספר בשנים שלאחר ת"ר.

בפולמוס זה, קשה לומר שקצרו הצלחות, אבל בדבר אחד הם כן הצליחו, בכך שהיו לסוכנים מעולים בהעברת המסרים לסכנה הנוראה האורבת לפתחי בית ישראל. דוגמה קטנה לכך: רבי אברהם חלאווה, רבה של קהלת הספרדים בלונדון, ערך בשנת ת"ר מכתב ארוך לחברי הפקוא"מ, בו הוא מפרט את פשעי הרפורמים, והוא מצדיק את החרמות והאיסורים שהכריזו רבני אשכנז נגדם. וכן הוספת נימוקים וסיפורים אודות מעללי הרפורמים, דברים שהכותב ראה במו עיניו בפגישותיו עמם⁶⁶, עובדה זו מספקת לנו אינדיקציה על השפעתם הרבה בכל העולם.

פרק ו

חילוקי הדעות בין שני המוקדים

כאמור, מאמר זה מושתת על כמאה מכתבים שטרם ראו אור, שאני עתיד לפרסם בקרוב. אחרי צירוף וזיקוק התעודות, מתברר שהם חילופי מכתבים בין שתי הסיעות, ואחרי חקר מעמיק ומקיף, מתבהר העימות והוויכוח שביניהם. תעודות אלו הן בעלי חשיבות יוצאת מן הכלל. תוכנן העשיר והגילויים ההיסטוריים הבאים לידי ביטוי במכתבים חדשים אלו, שופכים אור חדש על מחקרים שקדמו לגילויים הנוכחים.

65 כרך 8, דף 206 ע"ב.

66 קטלוג יודאיקה ירושלים, טבת תשנ"ד, פריט 15.

עובדה נוספת המתבהרת עם גילוי התעודות, הוא סדר והשתלשלות התוכניות וביצוען. רבות יש להפיק לקח מההתכתבות הכמעט יום-יומית בין שתי הסייעות, דבר המלמד על חומר ורצינות שראו שני הצדדים בנושא שעמד במרכז הוויכוח.

למרות שכוונת שני המוקדים אחת היא, והוא מאבק עיקש נגד הפורשים מתוך כלל ישראל, אבל היה ביניהם שוני מהותי ומשמעותי, ואת זאת אנו מגלים בתעודות הנחשפות כאן לראשונה. נוסף למלחמתו נגד הרפורמה, היה לעהרן אחד מגדולי השתדלנים עבור היישוב בא"י. הוא ארגן רשת של התרמות עבור היישוב, פרויקט שניהל עשרות בשנים בגאון ותפארה. באופן טבעי היה פונה תדיר לכל רבני וקהילות ישראל כדי להתרימם, ובתוך כך התיידד גם עם אב"ד אלטונא, שגם הוא היה מגדולי העוסקים למען היישוב. כבר משנת תקפ"ט נשיא פקוא"מ ראו בו את אחד הגבאים הראשיים לא"י, ומני אז והלאה עמדו עמו בחליפת מכתבים ערה; אולם לגבי טכסיסי מלחמה נגד הפורשים, לא היו אחים לדעה.

חילוקי הדעות החלו כבר עם התחלת הפעילות, כשרצ"ה פונה לר"ע שניהל את המלחמה בשפת 'לשון הקודש' דווקא, וכן דעת סייעתו⁶⁷. אולם ר"ע מוכיח נמרצות את רצ"ה שלטובת ניהול המלחמה יש לשנות קצת מעמדתו בכמה פנים, לנהל את המערכה בשפת המדינה המובנת

67 וויכוח "השפות" לא נולד כעת עם המאבק מול המתקדמים, אלא כבר בראשית שנת תר"ד התנהל ויכוח סוער בין רצ"ה לבין רבי בנימין וואלף המבורג אב"ד פיורדא. במכתב מג' כסלו תר"ד מביע לעהרן את רחשי לבו על כך שאב"ד פיורדא עמד לימינו במאבקו מול ר' אהרן זעליג, ואלו מקצת דבריו:

אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לו מן השמים, נראה בנחמות ציון וירושלים, ה"נ מעלת כבוד ידיד עליון וידיד נפשנו הרב הגאון הגדול מעוז ומגדול ובקי סיני ועוקר הרים הנודע בשערים ציס"ע וכל רז ממנו לא נעלם, גודר גדר ועומד בפרץ קקש"ת מוהר"ר אברהם וואלף המבורג נרו יאיר לנצח ויראה בבנין בית עולם.

גיי"ק מן כ"ד מרחשוון ק"ל [קבלתי לנכון] בעש"ק שעבר ושמחנו לראות צדיק כיי"ב משתתף בצערנו על אותם חרופין וגדופין אשר גדפו אותנו נערי בני" המנוערים מן המצות, כי באמת תמהנו מראות כי אין איש עד כה מקנא לכבודנו שהוא לכבוד שמים, כמאחז"ל ה"ד חלול השם וכו' כגון אנא וכו', וכן הדבר בנ"ד בהיותנו ידועים ליראי השם ח"ו יגדל החלול באמור עלינו שעסקנו בצ"צ דא"י שלא באמונה, והוא הוא הדבר אשר ההם המינים מבקשים להטיל דופי ביראי ד' ושומרי מצותיו [...] ואין יעלה על הדעת שנעשה עול לעניי א"י לשלוח יד בשלהם כמו שכתב אותו ארור השוחט דפפד"מ המין קיל"ר ימ"ש. לכן הי' מהראוי לגדולי הדור ואלופי התורה לקנאות קנאתנו ואביט כי אין איש ואשתומם כי אין סומך, עתה אמרנו ברוך ד' אשר לא השבית לנו גואל ומשתתף בצערנו.

אך מה שכתב עוד שצריכים אנחנו לכתוב ולהדפיס בלשון אשכנז, לא ידעתי מה נועיל בזה, הלא כבר הדפסנו בסוף החורף שעבר בל"א, כנראה שרומכ"ת נר"ו לא ראהו, הגם ששלחנוהו לידו מפפד"מ ע"י רימ"ק יצ"ו כי כן כתב שיהושע בועז לא חתם רק אנחנו כתבנו כן בשמו וג"ז טעות כפול כי השר השופט הוא טוב"י בועז וכתב וחתם בעצמו והדפסנו כתבו בסוף הקונטרס שבל"א, והוסיפו סרה אותן הארורים ואמרו לו יהי שחשבונו צדק מה שמצא כתוב, ומהיכן יודע השר הנז' מה שלא כתוב, עכ"ז דעתי תמידי לדבר ולהדפיס, ולאו דווקא בל"א, כי מי שרוצה לשמוע האמת הגם שאינו יודע לה"ק ישאל מקרובו וגואלו מכירו לפרש לו הדברים, ומי שחפץ בשקר גם בל"א לא יקבל האמת" (פנקס פקוא"מ, כרך 10 עמ' 356). המשכו של מכתב זה הוא ביום ט' בשבט, שם עמ' 391.

לכול⁶⁸, לא להעלות נושאים מהם ייפגעו הגויים, ולא להחתים אלא רבנים יושבי על מדין, כדי להראות קבל עם ועולם שרוב רובם של הרבנים אינם מכירים במשתתפי האסיפה בתואר 'רב'. עובדה נוספת שלא מצאה חן בעיני רי"ע, הייתה ניהול המערכה האמסטרדמית בידי 'בעל-הבית' ולא רב הקהילה, שלדעתו פוגעת במערכה. לדעת רי"ע הדימוי צריך להיות עמדת "הרבנים" מול אלו המכנים לעצמם כרבנים – ואינם.

מן הצורך לציין שבמערכה שניהל ר' זלמן טרייר ראב"ד פפד"מ⁶⁹ בשנת תר"ג על חיוניותה העקרונית של ברית מילה, מצא לנכון לגייס גם את חוות-דעתם של מלומדים לא אורתודוקסיים, כמו צונץ, הרב י"נ מנהיימר מווינה, הוא פנה גם להרב שיי"ר מפראג ורב זכריה פראנקל מדרוזן ולשד"ל מפאדובה, וקיבל מהם תשובות נחרצות ביותר, כל אחד ומהלכו שלו איך לנהל את המאבק ומה דינם של פורשים אלו⁷⁰, וראב"ד פפד"מ פרסם את חו"ד בגרמנית. הרושם של דבריהם הנחרצים בחשיבות המילה, היה נחוץ כדי לסבר את אוזן המתרחקים, ושאינם בני-ברית⁷¹.

טיעון נוסף מעלה אלטונא נגד אמסטרדם, והוא כבר בפן האישי של לעהרן: דמותו החסידית והסגפנית שלו. משפחת לעהרן הייתה יוצאת דופן בנוף האמסטרדמי. אבי המשפחה, ר' אברהם משה,

68 הפלא הוא שגם חברי הפקוא"מ היו מודעים להגבלה זו במדינות אשכנז, שכבר בתקופה זו, שפת העברית לא הייתה מובנת לרוב העם, לדוגמה במכתבם מר"ח אדר תקצ"ו לרבי אברהם וואלף המבורג אב"ד פירודא הם שוטחים לפניו את פעילותם השוטפת להגביר את מודעות חשיבות 'מעו'ת ארץ-ישראל' ואין מנוס אלא לפנות לקהילות ישראל בגרמנית: "עוד צריך התבוננות תמיד לחזק ואם איפשר להוסיף ההכנסה, ועכ"פ צריך זירוז ושמירה שלא ימוטו יסודי ההכנסה, ובכמה מקומות התמעטה בעוה"ר מבל"ץ? אהבה אמיתית וצדקה זו וממיעוט חבת הקדש. על כן מצאנו עצמנו מוכרחים לשלוח דברים אל מדינת אשכנז, בגופן שלהם, כי מי ישמע ומי יכן מ"ש בלה"ק. אלופי תופשי תורה וגדולי הדור שמבינים לה"ק אינם צריכים זירוז, והמון ישראל צריכים זירוז, שפת לא ידעו היא להם לה"ק, וכמה גם כתב עברי לא ידעו, על כן צוינו לסדר הדברים בגופן שלהם", פנקס פקוא"מ, כרך 6, דף 203 ע"א.

69 בנו של רבי אברהם טרייר, דיין בפפד"מ בתקופתם של בעל ההפלאה ורבי נתן אדלר. בשנת תקע"ז נפטר האב"ד רבי צבי הירש הורוויץ בעל 'מחנה לוי', ומאז כיהן ר' זלמן ברבנות עד לפטירתו בתר"ז. מגדולי מרביצי התורה בדורו ולא פסקה ישיבה מביתו עשרות שנים, ומשהיה לרב הקהילה, ניהל את עדתו בתבונה ועזו רוח שהיו נדרשים ביותר בתקופתו, אשר בה החלה תנועת הרפורמה לתקוע יתר בעירו. במיוחד התפרסם במאבקו הנמרץ בגזירת ביטול מצוות המילה, שאותו חפצו הרפורמים להנהיג, ולשם כך חברו אליו תלמידיו ר' בער אדלר ור' אהרן פולד, ויחדיו קבצו מכתבים ותשובות מרבני אשכנז כנגד אותה יוזמה רשעה, ופורסמו בספר תגובת הרבנים פרסם בגרמנית: *Rabbinische Gutachten über die Beschneidung* / gesammelt und hrsg. von Salomon Abraham Trier, Frankfurt A.M., 1844. (עיתון Israelit des Neunzehnten Jahrhunderts: edited by M. Hess, V (1844), pp. 69, 74, 84. בשנת תר"ד. קשרם של שני רבנים אלו במאבק נגד הפורצים החל כבר בשנת תר"ג, עם פולמוס המילה, כשתשובה מספר הכ' היא של אב"ד וורמייזא.

70 תמצית תגובתם אצל י' כץ, ההלכה במיצר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 131-134.

71 הישיבה הרמה בפירודא, מכון מורשת אשכנז, תש"ע, כרך ג עמ' 521.

שגדל במסורת ה'קלויז' המפורסם במנהיים, הוריש לבניו את נוהגי חסידות אשכנז והקרבה לקבלה. הם נטו לחיי פרישות וחסידות, קיבלו על עצמם חומרות יתירות – המזכירות את החומרות אצל "חסידים" - צומות, סיגופים, טבילה במקווה, אי לבישת צמר, תפילה בנוסח ספרד, בגדי לבן בשבת וחג ועוד. בעקבות דבקות במנהגים אלה הקים הבן רצ"ה בית כנסת פרטי שבו הנהיג את נוסח תפילתו, וריכוז מסביבו חברים לדעה שעסקו בלימוד גמרא וקבלה. ייסוד השטיבל היה למורת רוחה של הקהילה, ובשנת תקפ"ג גורש מעירו, ועקר לעיר האג, שם גם ניסה להקים מניין משלו, אבל מאבקו לא נשא פרי. ורק כעבור עשור חזר לאמסטרדם.

אב"ד אלטונא וסייעתו חששו שדמות חריגה זו תשפיע לרעה על המאבק, היות ופשוטי העם יוכלו לפרשן בטעות שחסידותו היא העומדת מאחורי המאבק, ולא יפנימו לעצמם את חומר הסכנה לעיקרי היהדות.

טכסיס נוסף למלחמה העלה רי"ע והיא הזריזות, הוא מבקר את מגמתו של לעהרן שכל רב וחכם יערוך מכתב מחאה מנומק הדק היטב. לדעת רי"ע, תוכנית כזו תאריך את הזמן ותמשוך את הימים, בעוד התבערה בוערת, וגדולי רבני המדינה דירבנו אותו להזדרז ולא לתת למערכה לשקוע.

בין השורות אפשר לבחון הבדל נוסף, והוא הפנייה לרבנים וחכמים שלא נמנו עם המחנה השמרני המובהק.

עיקר הדוברים והעומדים במשא-ומתן עם רצ"ה היו רבי יעקב עטלינגר אב"ד אלטונא ועמו עמיתו רבי יעקב קאפל באמברגר אב"ד וורמייזא. מן הצורך לציין שבין רבי יעקב קאפל במברגר לבין לעהרן שררו עד עתה יחסים הדוקים ומיודדים, ובעיקר בנושא ההתרמה למעוֹת א"י. כבר משנת תקפ"ט ואילך נותרו כמה וכמה מכתבים בהם מביע לעהרן את הערכתו הרבה והכנה כלפי רבה של וורמייזא, על פעולותיו הרחבות עבור היישוב.⁷²

גם שאר הדמויות מסיעתו של רי"ע היו בקשר הדוק עם רצ"ה, הן לפני המאבק והן לאחריו: התכתבות ערה ישנה בין רבי וואלף המבורג לבין רצ"ה, היות ור' וואלף היה המתרים והשולח מעות א"י לאמסטרדם,⁷³ כן היה בדידות עצומה עם רבי צבי בנימין אויערבך,⁷⁴ ועם רבי יצחק דב במברגר אב"ד ווירצבורג,⁷⁵ ועם רבי יעקב עטלינגר אב"ד אלטונא,⁷⁶ וכן עם רבי אברהם

72 ראה: ברטל ישראל (עורך), אגרות הפקידים והאמרכלים מאמסטרדם, ג, ירושלים תשל"ט, עמ' 91, 161, 166. גם בפנקסים הרבים שנתורו בכת"י, ההתכתבות היא ערה ומוערכת ביותר, לדוגמא: כך 10 עמ' 68, מ"ט באייר תר"א.

73 פנקס פקוא"מ, כך 10 עמ' 213 מג' בכסלו תר"ג; עמ' 356 מג' בכסלו תר"ד; שם עמ' 424, י"ד אייר תר"ד, ג' כסלו תר"ד, שם עמ' 428: כ"א אייר תר"ד; כך 11, עמ' 5, ערב סוכות תר"ה, שם עמ' 239, י"ד אב תר"ז.

74 פנקס פקוא"מ, כך 10 עמ' 430, י"א סיון תר"ד.

75 פנקס פקוא"מ, כך 10, עמ' 338, ר"ח חשוון תר"ד, שם עמ' 437, כ"ד סיון תר"ד.

76 פנקס פקוא"מ, כך 10, עמ' 364, י"ט כסלו תר"ד, שם עמ' 456, כ"ה אלול תר"ד, בעניין הרשעים המנסים לחלן את ירושלים [מענת הערול"ג למכתב זה פורסמה בשו"ת בנין ציון השלם, כך ב עמ' שלג]. כך 11 עמ' 185 מחודש כסלו תר"ז, מכתב ארוך בעניין מעות א"י. כן נמצא שם מכתב קצר בעמ' 232 מתאריך ח"י תמוז תר"ז.

וועכסלער אב"ד שוואבאך⁷⁷, ועם רבי שמשון בר"ר הירש אב"ד עמדין⁷⁸.
 בחודש סיון תר"ד לקח לעהרן על עצמו את המשימה: ניהול המלחמה נגד הרפורמים.
 כמוכן שלא ידע לאיזה סוג של קרב הוא נכנס, ואת דרכי המאבק טרם גיבש. ואת זאת אנו
 למדים מאזכור קצר בתוך מכתבו אל רבי יעקב קאפל במברגר, מ"ב בסיון תר"ד, המוקדש כולו
 למעות א"י:

"רבות טרדות בענייני א"י, והן בעוון נצטרף לזה דברים שאין בהם חפץ, ללחום נגד רשעים
 ופועלי עוון הרוצים להפוך קערה על פיה..."⁷⁹.

בדיוק באותו זמן החלה התעוררות אצל כמה מחשובי רבני גרמניה, לערוך מערכה כלל ארצית
 נגד הפורשים. כבר בתחילת מאבקם, הציבו לעצמם רבי יעקב עטלינגר רבה של אלטונא ורבה
 של וורמיזא רבי יעקב קאפל במברגר, כמה עקרונות לניהול המערכה, איתן פנו לרבני המדינה:
 א. שכרוזם יהיה מנוסח בקיצור ומתומצת ללא אריכות דברים. לראשונה מביע כך רבי אהרן
 פולד מרבני פפד"מ – בא-כוחו של האב"ד רבי זלמן הכהן טרייר⁸⁰, במכתבו אל ר"ק במברגר
 אחרי ששלח לו הלה אגרת ארוכה ומנומקת, הסתייג הרב פולד מכך, ומבקשו: "אך צר לי
 להטריחו עוד, מעלתו, כי אגרת וחבור הזה לא ניתן לתרגם, ולתת לפני השרים הסענאט, לכן
 בבקשה מעת מע' להניף שנית ידו, ולכתוב בקצור או בלה"ק או בל"א תוכן דעתו, למען נציע
 אותם בתוך שאר כתבי הרבנים לפני הסענאט, ומה טוב אם מעכ"ת יאמר דעתו מה משפט
 האנשים אשר פקרו בעיקר וחתמו ערקלערונג המוסגר בזה. וכי בעו"ה עת צרה היא ליעקב כי
 הרשעים ג"כ מקבצים הסכמות מרבני רשעי הדור, ואחרי רבים יטו השרים כאשר שמענו
 מאחורי הפרגוד. נקוה שחפץ ה' בידינו יצליח לשבור מלעותיהם, ולהתיר קשר רשעים, ויתמו
 חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם"⁸¹.

מאידיך רצ"ה לעהרן סבר אחרת ופנה לכל מאות רבנים ויודעי-שם שיערכו מכתבי מחאה,
 וינסחו אותם כפי הנכון בעיניהם
 ב. לארגן אסיפת רבנים כתגובה לאסיפת ה"בוגדים"⁸². נקודה נוספת שסיעת אלטונא עומדת
 על כך היא לארגן "אסיפה" נגדית⁸³.

77 פנקס פקוא"מ, כרך 10, עמ' 213 מד' בכסלו תר"ד; כרך 11, עמ' 90, כ' חשוון תר"ו. בידידות רבה, וכבר אינו
 מזכיר מאומה מהוויכוח הסוער שהיה ביניהם

78 פנקס פקוא"מ, כרך 10 עמ' 439, כ"ה סיון תר"ד. באגרת ז' מבקר אותו ר' שמשון קשות בקשר לעמדתו כלפי
 אורח החיים בא"י, ורצ"ה מנסה לחזק את עמדתו הוא.

79 אגרת ו

80 ר' אהרן פולד עבד בשיתוף פעולה עם רש"ז טרייר בחיזוק הדת בקהילה. פרטים על כך מוסר רבי מרדכי
 הורוויץ אב"ד פפד"מ בהקדמתו לספרו של הרב פולד 'בית אהרן', פרנקפורט תר"ן.

81 אגרת י.

82 מתוך אגרתו של אב"ד וורמיזא אל הרב שי"ר ראב"ד פראג: "מחוייבים אנחנו להיחלץ חושים ולעשות
 קאנפערענץ כמוהם ולאסוף כל החרדים לדבר ד', לבטל דברי המתחדשים האלה...", אגרת ח.

83 וכנראה שזו הסיבה למציאת תעודה נדירה ביותר בגנזי יפ"פ, קובץ רצ"ה לעהרן, מס' 34, והוא פרוטוקול

נותרה לפליטה טיוטת הזמנה שרשם הרב במברגר כדי להזמין רבני ישראל לאסיפה. תאריך כתיבת הטיוטה הוא מחודש חשון תר"ה.⁸⁴

ג. לסייעת אלטונא, יעד המחאה הוא אך ורק כלפי הממשלה, כדי לשכנעם שאין תוקף הלכתי וחברתי לאסיפתם, ובכלל זה לא לפרסם את המחאה ברבים כספר,⁸⁵ אלא "כרוז" חתום על ידי רבני המדינה. היתרון לכרוז הוא בכך שהוא מביע קו ברור ואחיד, בניגוד לאוסף מכתבים, כשכל רב מביע וקובע לעצמו את דרכו הפרטית, ללא כל אחדות דעים.

ד. שפת המחאה. גם על שפת המחאה הקדישו רבני גרמניה מאמצים להסביר את עמדתם. מאידך, עמדת לעהרן, שיש לנהל את המאבק, בלשון-הקודש בלבד. לדיו: עדיפות שפת העברית היא כדי שלא להסתבך עם השררה. ניסוח מחאתם של הרבנים יראי ה' בשפת המדינה, ימנע בעדם מלכתוב ככל אשר על לבם. ויצטרכו לכבדם ולנסח בלשון חניפה משום הנימוס.⁸⁶

ה. אזורי הרבנות: אפשר להבחין בין העמדות השונות, בכך שלא היו תמימי דעים. סיעת אלטונא דגלה בהחתמת רבני גרמניה והמדינות השכנות. לעומתם, סיעת אמסטרדם דגלה בהחתמת כל רבני ישראל.

ו. אופי הרבנים: בין שיטי האגרות, מתנהל מאבק סמוי האם להכליל גם את הרבנים השמרנים שנטו קמעה להשכלה, כשסיעת אלטונא דוגלת בהצטרפות רבנים הנכללים בקטגוריה זו. כבר בראשית המאבק מבהיר אב"ד וורמייזא במכתבו אל רבי שלמה יהודה ראפפורט ראב"ד פראג, שכידוע שהאחרון מוגדר כתומך במחנה של אלו שנטו לחדשנות, שהוא [אב"ד וורמייזא] וחבריו ותלמידיו הסכימו פה-אחד שמן הנכון שיצטרף למאבק לצידם.⁸⁷

אסיפת פאקש, והוא כנראה העתק שנעשה ע"י אחד מסיעת אלטונא כדי להוכיח ללהרן את הדרך הנכונה לניהול מאבק מול התנועה.

אגרת יא. 84

יש להסמך שכעין זה היה דעתו של החת"ס במערכתו נגד ההיכל הרפורמי בהמבורג: "אין דעתי נוטה כלל להרפס בזה שום ספר, כי גם המה ידפיסו כהנה וכהנה, ופשתה המספחת יותר, וילעילו על ה' ועל משיחו, ויהיו מכריעים בין ב' הספרים יושבי שערי בתי משתאות הקאפע ונגינות שותי שכר, אשר חלב זבחימו יאכלו, ישתו יין נסיכם. ועוד, אולי נזכה שיתבטל הדבר וימחה מן הארץ, ולמה נקבענו בדפוס ונעשה ממנו קיום לדורות האחרונים? וגם, כי על ידי זה יתערבו חנפים הרבה, אשר אין לבם שלם לא עם מיימינים ולא עם המשמאילים, רק להחניף ידפיסו ספרים כאלו עומדים למשען לצד אחד מהצדדים וירדוף שכנגדו כאשר ירדוף הקורא הנכנס בעובי הקורה, ובאמת אין כוונתו אלא להחניף או לעשות לו שם, וכל מחלוקת שאינה לשם שמים יבוא גם השטן בתוכם.. ואנחנו לא כן עמנו, אל יתערב זר בתוכינו, כי קדושי עליונים בעוונה ויראת חטא ילחמו, ולבם שלם על התורה ועל העבודה, ואז ה' עמנו" (ש"ת, חו"מ סי' קצג).

86 במכתבו אל אב"ד אלטונא מט' בחשון תר"ה מביע לעהרן את עמדתו: "כבר כתבתי להרב אב"ד ווארמס... כי בעיני לא יבין, כי גופן שלהם צריך לחלק להם כבוד ולקרותם ראבבינער, ולא הגיעו אפילו לרועי בקר, ובלה"ק א"צ לתארים רבנים כלל, וגם יכול לכתוב עליהם קשות מה שאי אפשר בגופן שלהם... ובלה"ק נמלט מכל זה", אגרת יב.

87 "והנה כבר דיברתי מזה את תלמידי היושבים על כסאות ההוראה ואת שארי רבנים שדרכי נשמעים אצלם, והסכמנו יחד שאכתוב למעלתו האדון נ"י, כי עיני החכמים והישרים נשואות אליו, ובחכמתו הגדולה ימצא עצה הגונה וראוי למען לא תאבד ח"ו שארית התורה". ולא רק זאת, אלא מבקש הימנו שישכנע את החכמים

מאידיך רצ"ה לעהרן מוכן לצרף למערכה רק את הרבנים החרדים, אבל "הרבנים החדשים" כלשונו, אינו מוכן לקרבם למערכה. במכתבו אל רצ"ב אויערבך מכ"ה בחשון תר"ה הוא מתלונן קשות נגד הרבנים הדתיים שהשתתפו באסיפת הבוגדים: "מי התיר להם לשבת במושב לצים"⁸⁸.

פרק ז

יומן ויכוח העז בין שתי הסיעות, משך שנת תר"ה

עיון בתעודות אלו יסייע להשתלשלות הדברים מערב כינון האסיפה ועד הדפסת המחאות משני המוקדים.

התכתבות ביניהם בסוגיה זו כבר החלה בקיץ תר"ד. המכתב הראשון ביניהם מצאנו ב"ב בסיון תר"ד עת שלעהרן שופך את מר לבו לפני אב"ד וורמייזא, שלא די בעול של החזקת היישוב בא"י עם כל חילוקי הדעות והפילוגים שבו, נוסף לו כעת כינון מלחמה נגד הרשעים⁸⁹. גילוי נוסף נחשף כאן, שעוד לפני כינוס הרשעים החלו שני המוקדים לפעול, אם כי בהילוך נמוך. אחד מהפעילים הבולטים אז היה רבי אברהם וועכסלער אב"ד שוואבאך שפנה לרבי וואלף המבורג אב"ד פיורדא, זקן רבני המדינה, ומגדולי מרביצי התורה בבקשה: "הבה נתחכמה מה לעשות נגד קשר בוגדים ההם, כי אם נהיו מחשים ומצאתנו עוון ח"ו"⁹⁰. אחרי שקיבל תשובה חיובית מאת אב"ד פיורדא, נסע אליו למעונו ומשם בהדרכתו החל להריץ אגרות לרבני המדינה כדי להחיש ולכונן את ערוץ המאבק. במכתב היחידי שנותר מידיעה זו מודגש שפנה במיוחד לרבי יעקב עטלינגר אב"ד אלטונא ולרבי יצחק דב במברגר אב"ד ווירצבורג: "כי שני רבנים אלו הם מופלגים בתורה ויראה, וגם יש להם יד ושם בשארי חכמות"⁹¹; חילופי מכתבים יקרי-ערך אלו, טרם מצאנו, וחבל!

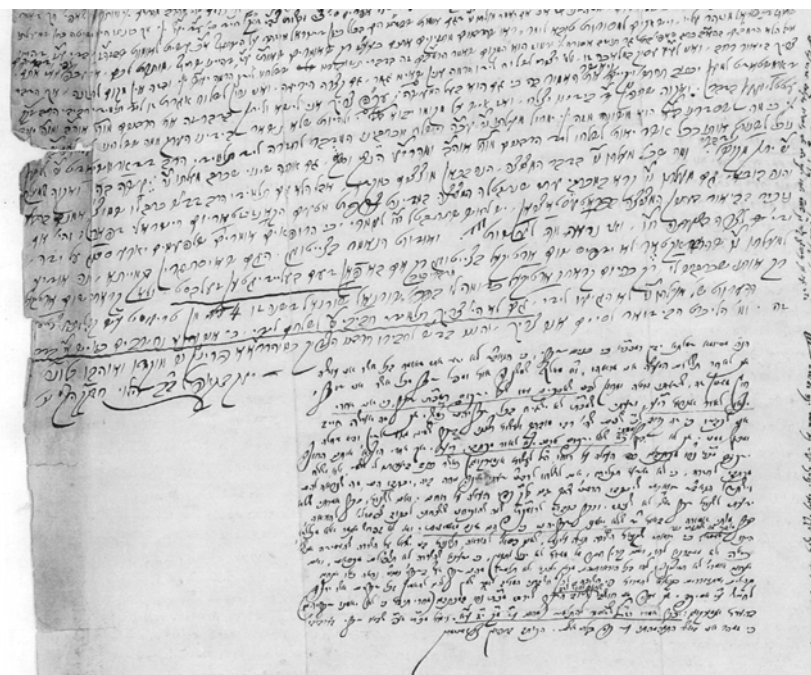
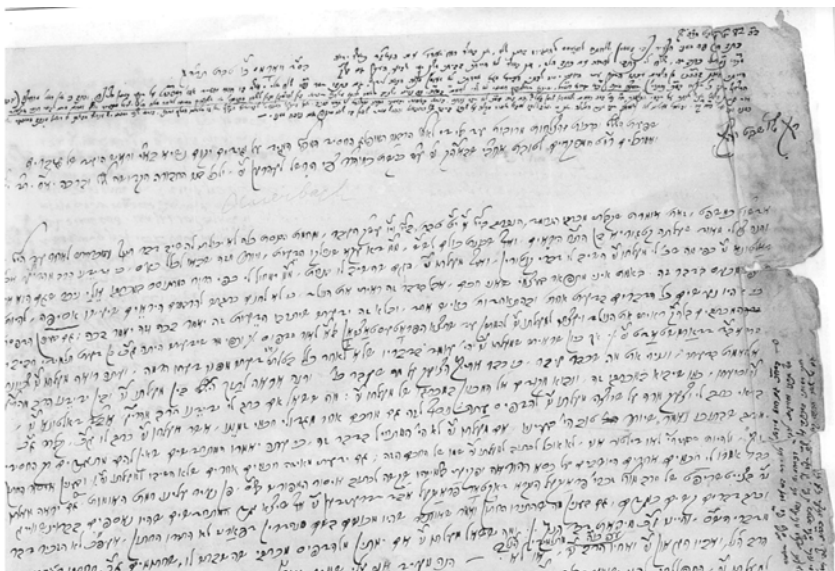
שד"ל ויש"ר, שגם הם ילכו בעקבותיו, אגרת ח. והרב שי"ר הסכים לכך, והבטיח להירתם למאבק, ולא עוד אלא הציע שיפנו להרב זכריה פראנקל, גם הוא מהרבנים השמרנים שנטו להשכלה, אגרת ט. לגבי הייחס של פרנקל לשמרנים, מן הצורך לציין לעובדה מעניינת: כאשר הרב פרנקל עזב את אסיפת הרפורמים בפפד"מ תר"ה מתוך מחאה על החלטות ברוח הרפורמה שנתקבלו בה, שיגרו לו רבני העיר: ר' זלמן טרייר ור' אהרן פולד אגרת הסכמה משותפת. בעקבות אגרת זו הזמין אותם פרנקל לאסיפה של רבנים מתונים לדרודן (תר"ו); אולם הם לא ניאותר להזמנה זו ונימקו את סירובם באגרת משותפת ארוכה, הרב מרדכי הורוויץ אב"ד פפד"מ, המבוא לספר 'בית אהרן', פ"פ תר"ן, עמ' 5-7.

88 אגרת יז.

89 אגרת ו.

90 אגרת כב.

91 שם.

אגרת כב: ראש וסיום מכתבו של רבי אברהם וועכסלר אב"ד שוואבאך
והוספת רבי בנימין וואלף המבורג אב"ד פיורדא אל רצ"ה לעהרן. כ"ב כסלו תר"ה

תיכף עם פרסום החלטות וועידת בראונשווייג לאור החלו רבנים אחדים לעורר את רבני המדינה לצאת במערכה כדי לבטל את דבריהם ואת מעמדם בתור רבנים מכל וכל. ידיעה על כך מתגלית במכתבו של אב"ד וורמייזא אל רבי שמשון ב"ר רפאל הירש אב"ד עמדין, בו הוא מתאר אשר התרחש אז ואת עמדתם בצורת המאבק. כדי להבין את עומק עמדתם, יש להתעמק בשורות הבאות מתוך המכתב:

הנה בוודאי עדיין עולה בזיכרוננו הטוב שכתבתי לו בתחילת חודש אלול העבר בשאלת מכתב הרב דוויצבורג בעברי דרך שם, אודות הנאספים בבראונשווייג שהפרו חוק תוה"ק ובחז"ל ופרסמו בדפוס את אשר זממו ובקשתו מאת מעלתו נ"י שיצא לקראתם לבטל מחשבותיהם, ואני הייתי אז נחוץ לדרכי ולא יכולתי להאריך ולפרש את דברי כראוי – ובאמת גליתי את דעתי פא"פ ובמכתב לכמה מהרבנים היראים והחרדים לדבר ד' – שטוב יהי' אף יתאספו כל הרבנים היראים והחרדים לדבר ד' למקום אחד, קודם שיוציאו מכתב פראטעסטאציאן לאור; וזה מכמה טעמים:

א' בעוונות הדור יש כמעט רבים מבני ישראל הפוסחים על שתי הסעיפים ואומרים "הרבנים הזקנים אינם רוצים לעשות דבר לתקנת הדור ולתקן הפירצה, חלף אשר המתחדשים מוצאים הוצאות ומסייעים בדרך רחוקה לתקן תקנות ועכ"פ כפי מחשבתם, ולמה לא יתאספו ג"כ הרבנים הזקנים יחד, ואף אם לאחר העיון והמשא ומתן יראו שאין לתקן שום דבר, עכ"פ הי' נראה שעשו את שלהם, לא כן עתה שיושבים בבתיהם בהשקט". ועי"ז יש לחוש שאותן אנשים יתאחדו את המתחדשים.

ב' והוא העיקר. המלכים והשרים שבזמננו, אף שאנשי חסד הם בעזה"י, ורוצים בהחזקת אמונתנו הקדושה, אינם יכולים להיות בעזרינו, מסיבה, כי כמה מהרבנים הזקנים, כבר העמידו כמה שינויים בתוך בתי הכנסת, זה בכה וזה בכח; ד"מ, יש אשר ביטל אמירת הפיוטים קודם שמונה עשרה, ויש אשר ביטל אמירתם לגמרי, וכיוצא בזה עניינים שונים כל א' לפי דעתו; ולזאת כשיבואו עתה המתחדשים עם שינוים אחרים, לא ידעו המלכים והשרים לאיזה צד יפנו, כי להרבנים הזקנים אין התאחדות וחומה נשגבה.

לפי דעתי המלכים והשרים אשר יאמר עלי' "עד פה נבוא ולא יותר"; לא כן כשיתאספו הרבנים הזקנים ויתאחדו יחד, אף אם יארע שיסכימו על איזה שינויים, אמנם יאמרו בהסכמה אחר "עד כאן ותו לא" ואז אין ספק אצלי שנמצא עזרה מהשררה, כך היו דברי אז⁹².

בתחילת חודש חשוון, ערך רבי יעקב קאפל באמברגר אב"ד וורמייזא מכתב ארוך ללעהרן, בו מתאר את פרשת השתדלותו אצל כל רבני אשכנז להתאסף עוד לפני "אסיפת בראונשווייג", כדי למנוע את אסיפת הרפורמים. בין השאר הוא מתאר בכאב את תשובותיהם האדישות של הרבנים, שלא האמינו שאכן יוחלטו בבראונשווייג החלטות העוקרות את יסודות התורה והאמונה בישראל.

בהמשך המכתב, תיאור מפורט של כל התשובות שקיבל מאת הרבנים, עד החלטתם של זקני הרבנים הנקובים בשמות בדבר "שתיקה" עד לפרסום 'פרוטוקול בראונשווייג'. בהמשך, דיון ארוך בדבר שיטה זו של הרבנים החפצים בשתיקה, לעומת עמדתו העצמאית שלו - כמו של לעהרן - לצאת במלחמה גלויה.

מכתב זה מתוארך לב' בחשוון תר"ה, זאת אומרת מהמכתבים הראשונים במערכה. דא עקא, הוא אינו לפנינו ואנו ניזונים רק מתקציר שלו שהתפרסם לפני כעשרים שנה עם מכירתו הפומבית.

מכאן ואילך החל להתגלגל ויכוח סוער בין שני המוקדים:

כבר בתחילת חודש חשוון תר"ה החלה התכתבות ערה בין לעהרן לבין הרבנים: רבי יעקב עטללינגר ורבי צבי הירש אוירבאך אב"ד דארמשטאט ובעל 'נחל אשכול' ור' יעקב קאפל באמברגר אב"ד וורמייזא, על אופי וצורת המאבק. בהתחלה נרתע רי"ע שלא כל הרבנים יסכימו להשתתף במחאה, ושתיקתם תתקבל כהודאה לאסיפה⁹³, כן הבהירו שכרוז המחאה ינוסח בלשון גרמנית. תגובת אמסטרדם לא אחרה לבוא ובי"ב בחשוון ערך רצ"ה שני מכתבים ארוכים בו הוא מפרט את עמדתו הנגדית: שאין מקום לחשש, והעיקר "שנעשה מעשה מאיזה רבנים הגונים לבטל הסכמותיהם, וישמעו המלכים והשרים כי שקר בפייהם של כנוס רשעים... אבל הרבנים האמיתיים חולקים עליהם"⁹⁴. בד בבד הוא תמה על החלטתם להשתמש בשפה גרמנית, ונימוקם שבגרמנית יצטרכו לרכך את ניסוח המחאה: "בנימוס ודרך ארץ ולכנותם בשם 'ראבבינער פערזאמלונג', והייתכן לכנות אותם כופרים בביאת משיח... בשם ראבבינער, רע-בנים צריך לקרותם..." ולשיטתם ניסוח המחאה בלה"ק, פותר בעיה זו.

התגובה הראשונה של רי"ע המצויה בידנו הוא מכתבו מתאריך כ"א בחשוון תר"ה, בו הוא מוכיחו באופן מכובד:

ועל דברי מעכ"ת לכתוב נגד האפיקורסים מבראונשווייג בלה"ק, הרבה תמהתי, למה יועיל זה, הלא בלי ספק לא צריכים אנחנו להורות ללומדי תורה המבינים לבד כעת לה"ק, ששקר בפייהם, וכל דברינו לא יהי רק למען הודיע כן לפני השררות יר"ה ופני הפותחים על שתי הסעיפים, הלא גם האגרות הבאים אליו מא"י מטעם זה הוצרך להעתיקם ללשון אשכנז, והיאך נכתוב לכתחילה בלה"ק.

93 האם החשש הוא כלפי הרבנים הפושרים, כדוגמת הרב שי"ר? לא אדע.

94 אגרת יג.

גם בעיקר בדבר לכרוז כמו גוטאכטן [=חוות דעת] ולקבצם ולהדפיסם, אין דעתי מסכמת לזה... אין אני רואה בזה תכלית המכוון לקבץ הרבה חתימות⁹⁵ ופרסם השקר אשר בפי הרע-בנים, כי לא הרבה יכתבו, מיראה שאין מילה נכונה בפיהם, וגם הכותבים ברוב דברים לא יחדל פשע, ויותן מקום למקטרגים לקטרג, וגם אחר שנכתב ונדפס לא יפורסם בפומבי כראוי, כי ספר מרבים יקרא. ובלבד כל זה יאריך הזמן עד נבוא לתכלית המכוון".

וכאן הוא מונה רשימה של עמודי התווך של המדינה: רבו רבי וואלף המבורג אב"ד פיורדא, רבי אברהם וועכסלר אב"ד שוואבך, רבי יצחק דוב במברגר אב"ד ווירצבורג, רבי יעקב קאפל במברגר אב"ד וורמייזא ורבי צבי בנימין אויערבאך אב"ד דארמשטאט - "וכלם פה אחד עונים שלא נחיש מעשינו, ושהייה אסורה".

ולכן הוא אינו זז מעמדתו בכך שהמחאה תצא בכרוז אחד, ומוחתמת על ידי רבני המדינות, ולדעתו יקבל יותר ממאה חתימות, ובכרוז זה נכריז: "ששקר וכזב בפי הרע-בנים וכל דבריהם פלסתר"⁹⁶.

לאור המכתבים המתפרסמים כאן מתגלית בבהירות עמדתה של סיעת אלטונא שבראשה עמד האב"ד רבי יעקב עטלינגר, בכך שעדיף להתבטאות עם כרוז אחד ולא פרסום של מאות מכתבים של רבני הדור, וזאת מפני שנים: א. במקרה שיפורסמו מאות מכתבים, בנקל יוכלו הפורשים לאתר הבדלים בין מכתב למכתב, ולסבך את כל המערכה. ב. היות ועמדת היראים נראית כפוגעת בשלטון בכלל ובגויי הארץ בפרט, וכל המערכה עומדת בסיכון, לכן יש לנסח את הכרוז היחידי הדק היטיב כדי שלא תצא תקלה, בפני וכלפי השלטון. נימוק זה טמון במשפט האחרון של המכתב: "ומפני שצריך שמירה מעולה בכתיבת הפראטעסטאציאן [=המחאה] ולשקול במאזני שכל דבר ודבר, בל"נ אמציא את עצמי לכתוב אותו ולשלחה טרם יודפסו לאיזה רבנים לשמוע מה בפיהם, ואם מלבד זה עוד יודפסו אגרות בלה"ק או בלשון אשכנז, גם בזה נבוא על העצה, ועוד חזון למועד"⁹⁷.

מאידך, מחוסר תקציב בסיעת אלטונא, נאלצו לפנות לסיעת אמסטרדם כדי לקבל מימון למאבקם. כבר באמצע חודש חשון מתוודה אב"ד וורמייזא בפני תלמידו אב"ד דארמשטאט: "עכ"פ נחזיק טובה להרב הצדיק מו"ה הירש לעהרן שעלה ע"ד להדפיס הכל על הוצאותיו, אך דווקא בלה"ק, ובעל-כורחך אנו צריכים להרכין ראשנו, ואנחנו נעתיק הדבר ללשון אשכנז"⁹⁸. ביום כ"ט בחשון עורך רצ"ב אויערבך מכתב מפורט לרצ"ה בו הוא מוכיחו קשות שאין לערוך את כתב המחאה בלה"ק; ונימוקו בכך שעיקר מטרת המחאה היא לשכנע את השררה.

95 כוונתו למכתבים.

96 אגרת טז.

97 אגרת טז.

98 אגרת יח.

כאסמכתא לכך, הוא מציין לכמה מחאות שכבר הועלו במדינה נגד תנועת הרפורמים שהתנהלו, לדוגמא נגד פורקי-עול מצוות ברית-מילה. זאת ועוד, שהמון-עם היהודי במדינה גם מושפע יותר מגרמנית מלה"ק. והוא מעמידו על טעותו בכך שאינו מבין את טבעם ואופיים של בני יהדות אשכנז לעת-עתה. כן הוא מעמידו על הנחיצות של ארגון אסיפה רבנית: "לפחות צריכים אנו בדבר האסיפה לאגודה מנ' רבנים..."

רי"ע היה נאה דורש וגם נאה מקיים, תיכף ומיד התיישב לנסח נוסח של כרוז, כשהוא מדקדק על כל קוץ ותג שלא תצא תקלה מהניסוח, ובר"ח כסלו שלח את הטיוטה לרבנים החשובים במדינה: רבי וואלף המבורג אב"ד פיורדא, ר' יצחק דב במברגר מוורצבורג, ר' אברהם ווכסלר אב"ד שוואבאך, ר' שמשון הירש אב"ד עמדין, רבי יעקב קאפל באמברגר אב"ד וורמייזא, ותלמידו רצ"ב אורבאך אב"ד דארמשטאט. את כל זה הוא מודיע במכתבו אל רצ"ה לעהרן מיי"ד בכסלו כשהוא מסיים שכבר קיבל את הסכמת רבי שמשון ב"ר רפאל הירש אב"ד עמדין⁹⁹. רי"ע משער שיקבל יותר ממאה חתימות! ומבטיח ללעהרן שברגע שיקבל את הסכמת רבני אשכנז ישלח אליו את הנוסח, כדי שהלה יוכל להחתים את רבני מדינתו¹⁰⁰.

מכתבו השני של רבי יעקב קאפל באמברגר ללעהרן המשתרע על שני עמודים, מתוארך ל'י בכסלו, בו הוא כבר מתפלמס קשות עם רצ"ה לעהרן, בדבר הצורך להדפיס את קונטרסיו נגד הרפורמים, דווקא בגרמנית, ולא בלשון הקודש, כפי שהוא מתכנן, את עמדתו זו הוא מנמק עם טעמים רבים ומעניינים¹⁰¹.

לעת עתה שני מכתבים חשובי-ענין אלו אינם לפנינו כדי להפיק מהם המידע העשיר הזה, אבל מתוכנו של מכתב השני אפשר להבחין שכבר בהתחלת חודש כסלו החל וויכוח ביו רי"ק לבין לעהרן על אופן וצורת ניהול המלחמה מול הרפורמים, ועל כך במכתבים הבאים. מכאן אפשר להוכיח לכאורה שנפתחה חזית מאוחדת של רבני גרמניה, ומהחשובים שבהם נגד עמדת סיעת אמסטרדם.

בינתיים רצ"ה לא נח ולא שקט לרגע, סוללה של מכתבים נשלחו ממנו לרבני גרמניה כדי להעמידם על טעותם. מאידך, הוא משתף פעולה עם סיעת אלטונא. הוא פונה לרבי צבי בנימין אויערבאך כדי שהלה יגיש לו את כתובות "הרבנים הכשרים" המכהנים במדינת באדן ועוד, כדי לפנות אליהם שיצטרפו למחאה¹⁰².

לרגע זה ישנה הסכמה מתוך אילוץ, שסיעת אלטונא תשלח את כתובות רבני גרמניה לסיעת אמסטרדם, והלה מבקשת שלפחות בעת שאמסטרדם פונה לרבנים, תבקש מהם רשות שיוכלו

99 על משנתו של רבי שמשון הירש במאבק מול התנועה האריך הרב אליהו מאיר קלוגמאן בקונטרס 'זיהי בישורון מלך' נספח לשו"ת שמש מרפא, ניו יורק תשנ"ב, פרקים ו-ז.

100 אגרת יט.

101 גם מכתב זה אינו לפנינו, והוא הוצע למכירה בקטלוג יודאיקה, טבת תשנ"ד, פריט מס' 16.

102 אגרת יז. לא פורש האם הכוונה לצירוף חתימתם לכרוז, כסיעת אלטונא, או לעריכת מכתב-מחאה כסיעת אמסטרדם.

להשתמש עם שמם כמסכימים על כרוזם של אלטונא: "נפשי בשאלתי" פונה אב"ד דארמשטאט לאמסטרדם: "שישאל מכ"ת באגרתו להרבנים הרשאה מהם להעתיק ע"י סופר מהיר ובקי בלשון אשכנז תוכן תשובתם אשר תבואנה אליו..."¹⁰³. ובצידו רשם עבורם כתובתם של חמשה עשר רבני מדינת באדן כדי שיוכל לפנות אליהם¹⁰³.

שוב פונה רצ"ב אויערבאך אל סיעת אמסטרדם ביום י"ז בכסלו, ומוכיחו בדרך כבוד "לא אוכל להתאפק מלהגיד כל אשר עם לבבי, ועמו הסליחה", והוא מודיעו בשם רבותיו ושאר רבני המדינה ובראשם רי"ע שהשפה היחידה שיש להשתמש בה היא אך ורק בגרמנית: "כי ידע בברור שלא בלבד כי לא נשיג המטרה, אך גם נהפוך הוא, השררה תלעג עלינו..."¹⁰⁴, ואיננו מביין מה טעם לעקשנותו. הוא מזהירם שבאם יתעקש בעמדתם, יגרמו לחילול השם!

למרות התוכחה החריפה, הוא עדיין פונה אליו שיפנה לרבנים נוספים במדינה, וגם מחוצה לה "גם להרחוקים בשער בת רבים, לדוגמת רבני: פוזן, ברלין, פפד"מ ופראג וכן לרבני פולין [ולבקש את הסכמתם], ובעז"ה הכל הולך אחרי מספר החותמים ואחרי רבים יטה לב העם"¹⁰⁴.

כעת אנו מבחינים שעיקר רוח החיה בהחתמת הרבנים והעומד על גבי ניסוח הכרוז הוא רצ"ב אויערבאך. ביום כ' בכסלו פונה אליו רבו - רבי יעקב קאפל באמברגר שיבקש מאת סיעת אמסטרדם שנוסף לנוסח מחאתם שידפיסו בלה"ק, ידפיסו עותק נוסף בגרמנית¹⁰⁵. למרות חילוקי הדעות, מכאן ואילך ישנו שיתוף פעולה מעניין. רצ"ב אויערבאך נענה לבקשת אמסטרדם, וביום כ"א בכסלו מודה להם: "חשתי ולא התמהמתי לסדר מכתב בלה"ק לעשות רצון צדיק", אב"ד דארמשטאט ניסח כרוז והחתיים את אביו אב"ד בונא, ואחיו רבי אהרן והוא גם חתם עליו, והניח ריווח לחתימת רבו - רבי יעקב קאפל במברגר אליו שלחו ביום כ"א בכסלו, בצירוף בקשה שתיכף עם חתימתו ישלחנו לאמסטרדם. הוא מבקש הימנו להשתדל לקבל מחאות נוספות, אולם בקשה בצדה, היות וישנם רבנים רבים שאינם בקיאים בלה"ק ביסודיות, לכן בחוברת שהוא מתכוון להוציא, למען השם שיבקש מהם אך ורק חתימה. לקראת סוף המכתב הוא מגלה מכשול נוסף. היות ורי"ע הוא המחבר את נוסח הכרוז, ולמרות שהוא מזרז את אמסטרדם עם הדפוס, ימחלו הם וישלחו להם חזרה את הכרוז כדי לשפץ את הנוסח, היות ואינו בקי כל כך בשפת המדינה: "ופן נהי' לבוז ח"ו בעיני המלעיגים"¹⁰⁶.

כאמור לעיל שרבי אברהם שוואבאך היה מה"נחשונים" שקפצו לאש המאבק. בט"ז חשון פנה אליו רצ"ה לעהרן ופרס לפניו את עמדתו במאבק, ולא עוד אלא קובל לפניו שסיעת אלטונא מתעכב זמן רב, והשהייה משחקת לטובת הפושעים. את המכתב שלח לר' וואלף המבורג כדי שהוא יעבירו לנמען, ולכן השליחות התאחרה והמכתב הגיע אליו רק בכ"ב

103 אגרת יח.

104 אגרת כ. מסיום דבריו אלו בולט שוב שישתמשו בחתימת הרבנים שיסכימו להגיב עם מכתבים לסיעת אמסטרדם!

105 אגרת כא, ד"ה לא אחזור.

106 שם.

בכסלו. תיכף באותו יום השיבו ר' אברהם פירוש על מהלכם של רבני המדינה, וכבר לקראת סוף הקיץ הייתה תכנית של ארגון אסיפה-רבנית כקונטרה לאסיפת הרשעים, אולם כעת [התחלת החורף]: "מצדנו א"א לעשות ולהשתדל אסיפה מכמה טעמים וידועים וכמוסים". חבל שאינו מפרט לא את הידועים ולא את האינם ידועים!¹⁰⁷

מאידך, דבר ברור אחד הוא מביע אליו, שהמאבק צריך להתנהל אך ורק "בלשון וכתב אשכנזי". לגבי השהייה, מודה אב"ד שוואבאך שאכן הוא אינו רואה באלטונא בעלי יכולת: ולא יוציאו ולא יביאו את דבריהם מהכוח אל הפועל [יתכן מריבוי הדעות], לכן הוא נכנע כלפיו ומוכן לשתף פעולה עמו: "שנסתי בקסת הסופר אשר במתני ועשיתי שני כתובים שונים האחד בלה"ק שם אמרתי רוב הדברים הנאמרים בקונטרס רפמ"כ, ואפס קצתם לא אמרתי רק דרך הבלעה". כנראה, כדי לרצות את אמסטרדם, הוא מוכן לנסח כרוז בלה"ק, ובתמורה לכך ידפיסו גם את כרוזם בגרמנית. גם מצא לנכון לנמק את העובדה שקיצץ מהצעת אמסטרדם, שהרקע לכך הוא לא מתוך חולשה: "לא מפחד ומורך, כי זה עשרים וחמש שנה אשר אני יושב על כס ההוראה", וכוונתו בכך שאין לו לפחד מדחיית ראשי הקהילה... רק ליתר בטחון הוא עדיין רוצה להתייעץ עם אב"ד ווירצבורג.

את מכתבו מסיים אב"ד שוואבאך בתחנונים שיחזור מתכנונו בניסוח מחאתו בצורה חדה וחריפה, שאם לא כך, יצא שכתרו בהפסדו!¹⁰⁸

כאמור, שמכתבו של רצ"ה לעהרן שהיה ממוען לאב"ד שוואבאך נשלח אליו בשליחות רבי וואלף המבורג. כנראה שתגובתו של אב"ד שוואבאך נשלחה גם לרצ"ה בידי ר' וואלף, וכך זכינו גם לשורותיו שהוסיף בשולי המכתב. כאן אנו כבר מתחילים לראות בקיע בעמדת סיעת אלטונא. הוא מודה במקצת, הוא מוכן לערוך עבורו מכתב, ז"א שהוא דוגל הן בשימוש בלה"ק, וכן בטקטיקה של מכתבים, ולא בכרוז. מאידך גיסא מתנגד בתוקף בניסוח מתלהם נגד הרשעים, עקב פחד מהשלטונות: באפשרות הרשעים למסור את הרבנים למלכויות, "וחוקי המדינה קשים ועומדים על יראי ה' תמיד ככסלא לאוגיא, יש ליראה שלא נבוא ח"ו לידי סכנה. עכ"פ אנוכי אשלח אגרת זה תוך ימים לא כבירים, ואף שזה נגד דעת הרב מהר"א [אב"ד שוואבאך] וסייעתו", כשהוא מנמק את מהלכו זה שהוא ימנע מהרבנים הפוסחים של שני הסעיפים, שיירתעו מלהשתתף באסיפה השנייה האמורה להתקיים בקיץ הבא (תר"ה)¹⁰⁹. בי"ד בכסלו שיגר רצ"ה אגרת לרבי יעקב קאפל באמברגר בתמיהה שטרם קיבל את נוסח כרוזם¹¹⁰. תיכף עם קבלת המכתב, ביום כ"ב כסלו, השיב לו אב"ד וורמייזא סיבת העיכוב, ושהנוסח הסופי והמתוקן כולל כל החתימות מצורף במכתב¹¹¹.

107 יש לנחש שאחד מהמכשולים היה אי-הסכמה כללית של ניהול המאבק.

108 שם.

109 שם.

110 האם יש כאן רמז, שסיעת אמסטרדם לא רצתה לפרסם את מכתבם לפני כרוזם של סיעת אלטונא ?

111 אגרת כג.

באותו יום, כ"ב בכסלו קיבל רצ"ה לעהרן את מכתבו של רצ"ב אויערבך שרשם ביום י"ז בכסלו, בו הוא מוכיחו קשות על עקשנותו. עוד באותו יום השיב לו רצ"ה מכתב בו הוא מביע כנגדו את התמרמרותו: באיזו זכות הוא מוכיחו, למה הוא חייב לקבל את עמדתו? והוא עובר לתוכחה חריפה: בה בשעה שהוא פנה לרבני המדינה שימחאו נגד מהלכי הרפורמים עוד בשנים תר"ב-ג, והתעלמו מקריאתו: "שום רב צדיק בחוצה לארץ לא קנא קנאת האמיתי מצד מורא בשר ודם", עכשיו כשהם מבינים ששגו עוד יטיפו לנו מוסר! הוא מונה עוול נוסף על כך שלא מיחו נגד הרבנים הכשרים שהשתתפו בוועידה!

כעת הוא מנמק את עמדתו העיקשת בניסוח בלשה"ק, בכך שבין כה "הממשלה באשכנז כנראה שונאי ישראל שונא הדת, ודברים לא היו מזיזים אותם מדעתם אף יזו כלשהו", לכן את עיקר כובד המאבק יש להציב מול היהודים שעדיין פוסחים על שני הסעיפים, ולהעמידם במקום הנכון. את מכתבו מסיים לעהרן בכאב וצער שכנראה השטן הצליח לסכסך בין הרבנים היראים כדי להרפות ולהחליש את המערכה. את מכתבו הארוך מסיים רצ"ה שאינו יורד לעומק דעתם, שהרי כלפי השררה יגישו את הנוסח הגרמני, ולקהילות ישראל מיועדים החוברות בלה"ק¹¹².

גם לרבי יעקב עטלינגר אב"ד אלטונא הריצה סיעת אמסטרדם כמה מכתבים כדי להצדיק את עמדתה, אם כי באגרתו מתאריך כ"א בחשון הביע אי-שביעת רצון והעמיד אותו על טעותו וביקש הימנו שישנה את דרכו, כעת ובתחילת חודש טבת הגיע תורה של סיעת אלטונא להשיבם בחריפות יתירה, וכעת הוגבר הוויכוח וכל צד מבסס את תפיסתו.

בתאריך ו' בטבת ערך רי"ע מכתב מלא תרעומת אל רצ"ה לעהרן ומאשימו בכמה עוולות: לדעתו אינו נכון שסיעת אמסטרדם תנהל את המערכה, בה בשעה שהם מתנהגים בחסידות וקבלה, מתוך כך המון העם יזהו בטעות את המערכה שהיא רק כמידת חסידות, ולא כצפור הנפש של היהדות: "העולם אינם רוצים בענייני חסידות, והלוואי ינהגו כשרות הדין, ועתה יראו בנתיב הרבנים נגד האפיקורסים כאלו אין זה רק ענין חסידות ולא חיזוק האמונה באמת". מכאן מאשימו רי"ע בעוול אישי, שהוא חטף ממנו את המצווה, בה בשעה שכבר מסוף הקיץ מתכנן ניסוח כרוז והחתמה רבנית עליו. ולא עוד אלא שהוא גילה לפניו עוד בהתחלת המערכה את תוכניתו, והיה בטוח "שיהיה בעוזריו, והרכין לנו ראש פעם ושתים, ואחר כל זה, יצא הוא לבדו מבלי לשאול את פינו".

בהמשך הוא מתאר מעשה על 'ראש כל בני הגולה' – רבי עקיבא איגר - שהתייעץ עמו בעבר בדרכים הנכונות במאבק נגד פורקי העול! כשהרמו ברור שיש לו הבנה בכך. ואילו: "מעכ"ת לא כן ידמה, כי ידו רב לו לילך אחר עצתו לבדו ואחר עצת יועציו במקום משכן כבודו, מבלי לשאול פה מלומדי מלחמה נגד כל המתפרצים", וממשיך בתלונה זו: שאם אינך חפץ לשמוע בקולי, נא להתייעץ עם רבנים אחרים, אבל לנהל לבד מערכה ללא שום הכוונה רבנית, חס מלהזכיר!

לאחר תוכחה חדה זו הוא משנה כיוון, ומעדין את רצ"ה על השתלשלות ניסוח והחתמת הכרוז אחרי שהתייעץ עם רבני המדינה, ושכבר הודפס! ומצרף כרוז אחד במכתב כדי שיחתים את רבני הולנד; כשהוא מדגיש שהוא מוכן להדפיס את חתימותיהם אך ורק של רבנים ודיינים מכהנים, אבל לא באחרים אפילו חשובים ביותר, ונימוקו בצדו: "כי אחרי אשר מגמתנו לבטל דבריהם ברוב בנין ורוב מנין, ולהראות כי יותר אשר אתנו כאשר עמם, אם נחתום גם אשר לא בשם רבנים יקראו, גם הם יצאו נגדנו בהמון רופאי אליל ואפיקורסים שלהם, ויאמרו אלה מלומדיכם ואלה מלומדנו"¹¹³.

תיכף ערך "אחד מגדולי חכמי הזמן" אגרת לידידו רבי יעקב קאפל באמברגר וקבל בפניו על כך שרצ"ה רוצה להחתים אישיות נוספת שכנראה אינו מכהן ברבנות, אלא מתנהג בחסידות ופרישות כמותו, ולדעתו צעד כזה יכול להזיק את המערכה: "יותר טוב היה בעיניו אם מעלתו נ"י [רצ"ה] לא היה מתחיל בדבר זה, כי עתה יאמרו המתחדשים כי אין להם מתנגדים רק חסידים, וד"ל"¹¹⁴.

הדפסת הכרוז גרמה להתעוררות עצומה בתוך מעגל רבני המדינה. אחת מעדויות לכך היא אגרתו של רבי וואלף המבורג אב"ד פיורדא אל אמסטרדם מיום י' בטבת בו הוא יוצא מגדרו בשבחו של סיעתם שקידשו שם שמים. ובשמחה הוא מבשרם על כך שרבני המדינה כבר סיימו את חתימתם עליו: "ובזה יהיה נסתם פה דוברי שקר בעזות פניהם יבושו ויחפרו ויאבדו מתוך הקהל". פשר המשך האגרת צריך בירור: לקראת סוף האגרת ניכר שלא היה מודע לכך שר"ע הצליח להדפיסו כבר, ולכן מבקש מהם להדפיסו בעותקים רבים: "וימחול להדפיס זה אגרת". גם בקשתו השנייה שיתרגמו לגרמנית, אינה מובנת: "ויעתיק אותו ע"י מומחה בלשון לעז אם אפשר, כי רבים מעמי הארץ לא יבינו לה"ק"¹¹⁵, האם סבר ששלחו לאמסטרדם כרוז בלה"ק? ! ביום י"ח בטבת פנה רצ"ה לעהרן אל אב"ד וורמייזא כדת מה לעשות. בתשובתו מתאריך כ"ה בטבת פוסק לו רבי יעקב קאפל בנחרצות, שלא בא בחשבון פרסום הכרוז של רבני גרמניה בלה"ק לפני שהם מפרסמים אותו בלשונם: "עיינתי בדבר ונגמר בדעתי לכתוב למעלתו נ"י שלא ידפיס את תשובתי שחתומים עלי' אני ותלמידי הרב דארמזשטאדט ואביו הרב הישיש נ"י ואחיו הרב דבאן קודם שתצא הפראטעסטאציאן בל"א לאור מתרי ותלת טעמים נכונים מאוד, וגם לחלות את פני מעלתו נ"י שלא ידפיס שום כתב בלה"ק טרם וקודם שתצא הפראטעסטאציאן בל"א לאור; וגמרתי את מכתבי כנזכר באותו יום ושלחתי לתלמידי הרב דארמזשטאדט למען גם הוא יכתוב בשוליו ויסקים עם האמור בו גם בהנוגע לדידי' ולאביו ולאחיו נ"י. ובאותו הכתב התחייבתי את עצמי נגד מעלתו נ"י שאם ישמע לדברי הנזכרים, ואין ספק אצלי שישמע אל דברי כשיראה הטעמים שלי ויקיים מחז"ל "אשרי הדור שהגדולים

113 אגרת כה.

114 אגרת כח. לא גילה את שם הרב: "להיות שבעזה"י לאו דילטור אני, לא אוכל לכתוב שמו של החכם הזה".

115 אגרת כו.

נשמעים לקטנים". שאכתוב אל הגאון מו"ה אוה"ב נ"י שהוא אוהב נאמן ממני, ומעולם לא נטה מדברי, הן בנוגע להלכה ולמעשה, והן בשארי עניינים אשר יעצתי לו ולא"ו הרב מוהר"ר יוקב עטליגען, שפשיטא שלא יטה מדברי שישלחו למעלתו נ"י ג"כ תשובותיהם בלה"ק, ואני אסדרם להם...¹¹⁶.

בחזרה למערכתו של רי"ע נגד סיעת אמסטרדם: כנראה שרי"ע שיגר אגרת נוספת לאמסטרדם כשהם מורים להם בתקיפות לא להעלות את סוגיית נשואי-תערובת במאבק. אמסטרדם לא שקטה על שמריה, ותיכף הגיבה גם היא בחריפות. את תגובתו הראשונה לרי"ע אין לנו, ואנו ניזונים מקטעי המכתב המתנוצצים במכתב של רבי יעקב קאפל באמברגר מתאריך כ"ו טבת. כנראה שרצ"ה הרגיש קרוב ללב, ולכן שפך לפניו את מר-לבו, שלא די שהוא מוסר נפשו עבור המאבק, והאפיקורסים שופכים את דמו, עוד נפתח קרב חדש נגדו מהרבנים היראים! אב"ד וורמייזא מתאר את תוכן אגרתו: "צעק מרה על שרוצה מעלתו [לעהרן] להדפיס עתה...". במכתבו לרי"ע הוא לא חסך ממילות תוכחה, לדוגמת: "חייבים אנחנו לומר את האמת ולמסור נפשנו עליו", כן נכנס לעומק הסוגיה של הגדרת גויי זמננו המונותיאיסטים. תגובת רי"ע לא נמצא לע"ע.

בראותו שמהרבנים מאלטונא ופיורדא לא יקבל אגרת, פנה רצ"ה אל רבי יעקב קאפל באמברגר כדי לבקש הימנו רשות להדפיס את מכתבו יחד שאר המכתבים שקיבל. במענתו לאמסטרדם מתאריך כ"ו טבת מוכיחו אב"ד וורמייזא בחריפות על העובדה שהוא התבצר בדרכו, נגד כל רבני המדינה¹¹⁷, ויגרום להחלשת המאבק! וכדי שלא נגיע למצב כזה, של פיצול הכוחות, יום כבר בראשית המאבק אסיפת רבנית: "להיות כי היו נעשים כל הדברים בדעה אחת ובהתאחדות כאיש אחד, ובלא זה ידעתי כי יתרבו הדעות זה יאמר בכה וזה יאמר בכה", שלצערם הרב לא יצא מהכוח אל הפועל.

בהמשך הוא מוכיחו קשות על שמתכוון להעלות את איסור התלמוד של נישואי תערובת, בה בשעה שמחאה זו תגרום לשנאה איומה מצד הממשלה. ולגבי פרסום מכתבו, מבהיר לו אב"ד וורמייזא שלא יהיו לפרסמו והסברו בצדו: אחרי שהוא מסביר בארוכה את צדקת דרכה של סיעת אלטונא, ממשיך שגם לו היו טועים במהלכם, יש לו לכבדם ולהקשיב לקולם. נימוק פרקטי בצדו, שהמתחדשים ינצלו את העובדה שגדולי וחשובי הרבנים נמנעו מלחתום. על כן הוא מזהירו מלפרסם את מכתבו, כן הוא אוסר להדפיס את מכתבו של רבי זעקל וורמייסר אב"ד מיכלשטאט, בגין שבניהול המערכה הוא סומך עליו!

כאן במפתיע הוא בא לקראתו, ומבטיחו שאם יחכה בסבלנות בהדפסת חוברתו עד שסיעת

116 אגרת כח.

117 באגרת זו מביע אב"ד וורמייזא את רגשות לבו בכך שלמרות שדעתו הייתה נגד פרסום המכתבים בלה"ק, היות והבין שאמסטרדם מתעקשת בעמדתה: "ועומד בדבריו שלא לאחר כלל", לכן וויתר לו ו"ביטלתי אז דעתי מפני דעתו הרמה"!! משפט זה מטעה כאילו שכבר אז הודפסו מכתבי אמסטרדם, ואין הדבר כך, תיארוך אחרון המכתבים שלהם הוא מחודש אדר ראשון.

אלטונא תדפיס את כרוזה, הוא מתחייב לנסות ולהשפיע על רבני אלטונא ופיורדא שיחתמו על הכרוז בלה"ק¹¹⁸.

למרבה ההפתעה הדעה האחידה בסיעת אלטונא, הולכת ונסדקת. את אגרתו זו שלח אב"ד וורמייזא על ידי תלמידו האהוב – אב"ד דארמזטאט והוא עיטרו בהערות חריפות כלפי רבו המובהק, שעיקר תוכנן הוא שאינו מבין בנבכי המאבק ושהצדק עם סיעת אמסטרדם. את נבכי לבו הוא מגלה כלפיהם וכותב: "דעתי שמכ"ת לא ישגיח בכל דבריהם כמ"ש, אך מה אעשה, חייב אני לכבדו כי קרוב לכ' שנים שהיה רבי מובהק ולעשות רצונו בדבר שאינו נוגע לדין. והוא מחלה ומבקש ממני. אך לא יבקש ממני כ"א שלא ידפיס טרם יצא לאור מכתבי רי"ע, אך אחר הוציאו אותם החוצה ידפיס מכ"ת נר"ו מכתבנו כפי העולה על רוחו"¹¹⁹.

עד כאן הריץ רבי וואלף המבורג אב"ד פיורדא שלושה מכתבים לאמסטרדם בהם הוא מוכיחם שלא יהינו להדפיס את קובץ מכתבם. כעת הגיע תורו של רצ"ה להגיב. את אגרתו רשם בכ"ח טבת, בו הוא שפך לפניו את מר לבו. עיקר תלונותיו היא שטענתם אינה מובנת, בה בשעה שהוא מתכוון להדפיס בלה"ק, בכך אינו רואה שום חשש מפני עין-רעה של השררה. כן הוא תמה איזה כוח יש להם למנוע הדפסת האגרות של רבנים שענו לו וערכו את מענתם כדי שהוא יפרסם אותן.

מתוך רחשי לבו כותב רצ"ה: "אני מרגיש שמקפיד על שנעשית אגרתנו צרה לשלך, ואולי שלנו יפה משלך, ולא לבד שאינו מודה שאינו מודה בטובה שלנו, כי גם ערער עליהם בדברים שאין בהם ממש". ואת אזהרתם ובקשתם למניעת קובץ האגרות הוא מכנה כ"הבל ורעות רוח". בהמשך, מביע רצ"ה יאוש ורפיון ידים מלשכנע את הסיעה שכנגד, ומהרהר לנתק את הקשר עמם: "בינו בינו נפשי בחלה כבר כל העניין כולו, אך עכ"ז לא אוכל לשמוע לדעתם לבד אחרי שנתקשרתי עם חברי האנשים האלה שלמים... נכנסנו בברית להפר מעשה הרשעים. ולזאת יסלח אדוני הגאון נר"ו כי לא אוכל לקבל עלי דבריו בזה, כי אין הדבר תלוי בדעתי לבד... עד כה לא עשינו מעשה עדיין ואתיישב בדבר עוד...". אחרי שהוא מגלה שקיבל כבר אגרות מפולין והונגריה כשהוא מתאר את נימת עריכתן: "כתובים בכל תוקף ועוז", לעומת כרוזו של רי"ע: "לא פטומי מילי כאגרת שסידר הגאב"ד דאלטונא נר"ו כ"א הכל מיוסד על ד"ת... וקמאי דמסרי נפשיהו אתרחיש להו ניסא, והש"ס הקדוש עם כל המסירות קיים ועומד ולא יכלו הרשעים לבערו ח"ו וחלילה"¹²⁰.

לקראת תחילת חודש שבט קורה מהפך, תפנית דרסטית מכל מה שהועלה עד כה. נותר לנו מכתב של רבי אברהם שמואל בנימין סופר אב"ד פרשבורג בעל 'כתב סופר' מענקי הרוח בהונגריה, אל רי"ע, מיום ב' בשבט, וחידושים היסטוריים טמונים בתוכו. החידוש הראשון, הכת"ס מבקש הימנו היות ואנו עורכים מאבק נגד המתחדשים, ואחד

118 אגרת כה.

119 אגרת כה. רצב"א הריץ את האגרת ביום ד' בשבט.

120 אגרת כט. טיעון נוסף מציג כאן, שבמדינתם (הולנד) אין חשש של מסירות לממשלה, ואין להם מקום לחשוש.

מעקרי השינויים שהם מפנימים בקהילות ישראל הוא המרת השפה לגרמנית, הרי הטקטיקה הנכונה היא לא לתת לגיטימציה לשפה, ולכן אין לערוך את המחאה בגרמנית, ולפחות שיתרגמו את הכרוז גם לעברית, את בקשתו זו הוא מסיים שלפני הגשתה הוא התייעץ עם דיני עירו (ואכן רי"ע קבל את הצעתו, כדלהלן).

והחידושים ההיסטוריים שאפשר לדלות ממכתבו הינם: א. שרי"ע ורבי אברהם וועכסלר ביקשו הימנו [כל אחד בנפרד] שיחתום על הכרוז שלהם, ולא רק זאת אלא שיחתים את כל רבני מדינתו, וכלשון ר"א וועכסלר "יתר רבנים בשאר מדינות המלך", אולם מבצע ההחתמה צריך להתנהל בסודיות גמורה. הכת"ס גמר בדעתו למלאות את בקשתו זו בשתי ידי. למרות עיסוקיו הרבים בהרבצת תורה, ניהול בית-הדין, ועיסוקיו הענפים בצרכי הכלל העתיק את הכרוז לרבני העיירות, וביקש מהם שהם יחתמו את רבני עיירות שבמדינתם. לדוגמא הוא מצביע ששלח לרבני וויען וניקלשבורג: "ומשם יכתבו על פי בקשתי לרבנים מפורסמים דמדינתם אותם שהם יראים ושלמים ולישרים סודו". ושכל הפעילות יישמר בסוד כמס, סעיף זה הוא מסיים בהמשך שיתוף-פעולה: "והן אחר שנכנסתי בעניין הזה אמתיק סוד עם פר"מ נ"י ובצדקתו אבטח שלא ייוודע לאיש"¹²¹.

ב. החידוש ההיסטורי השני הוא שהמליץ שיפנו לכמה רבנים שנטו קצת להתחדשות! בה בשעה שהוא אינו יכול לפנות אליהם, וכמובן שיסתירו מהם שהרעיון מגיע ממנו. הוא מונה את ר' לייב שוואב רבה של פעסט "שאין תוכו כבדו" שעירו פעסט היא עיר גדולה וחולשת על עיירות רבות, כן יפנו לדייני אויבן-ישן; כן יפנו להרב שי"ר ראב"ד "הקהלה המפורסמת וגדולה ק"ק פראג" ועמו שני הדיינים "צדיקים גדולי התורה מאוד הה"ג מהו' שמואל פריינד ומהו' אפרים ליב טעבלס נ"י". החתמת רבנים אלו לדעתו: תהיה "לתועלת גדולה לעניין הזה כמובן"¹²². את מכתבו מסיים הכת"ס שבשמחה יצרף את חתימתו לכרוזם, אבל בתמורה הוא רוצה שימלאו את מבוקשו בפרסום כרוז מתורגם ללשה"ק¹²³.

בינתיים אמסטרדם קבלה עשרות מכתבים מרבני ישראל, אך היא לא מיהרה להדפיסם, ועקב כך נתקבלו תלונות מהרבנים, שמחד זירזו אותם לערוך את מכתבם, ומאידך מתמהמה פרסומם. מתוך מכתב קצר של סיעת אמסטרדם אל רבי שאול לנדא ראב"ד קראקא למדים אנו שאם למרות רוב עיקשותו ותקיפותו חשש לאולטימטום שהציבה לו סיעת אלטונא. במכתבו מיום ז' בשבט אל ראב"ד קראקא שנערכה בנוסח מתון בהרבה משאר המכתבים בהם הוא התפלמס עמם, כאן מצטרף רצ"ה: "למעשה לא יכולנו לבא עדיין מצד איזה מניעה מצד הרבנים הטובים וההוגנים שבמדינת אשכנז, אשר היו הראשונים ששלחו תשובתם להדפסה. ושוב חילו פנינו להמתין עד שיצא תחלה לאור כתה אחר בל"א שסידר הרב הגאב"ד דק"ק

121 לעת-עתה אין לנו חילופי מכתבים ביניהם.

122 רעיון זה תואם את עמדת אלטונא, ולא את אמסטרדם.

123 אגרת ל.

אלטונא והמדינה... והן אמת לא נראה לנו דבריהם, ולא מצאנו שום ממש בטעמים שנתנו לכך, אבל כיון שאמרו שח"ו יוכל לצאת מזה קלקול אם לא נשמע אליהם להמתין עוד במעשה הדפוס, לא רצינו לתקוע עצמנו להלכה זו, להדפיס נגד עצתם והסכמתם, וידענו האנשים האלה שלמים ואין בהם נפתל ועיקש, לכן נוחיל עוד...¹²⁴.

בערב ר"ח שבט הריץ לעהרן מכתב אל רבי אברהם וועכסלר אב"ד שוואבאך – שהיה יד ימינו של רי"ע בפעולותיו נגד המהרסים. במכתב זה קדומיו לרי"ק אב"ד וורמייזא הוא מוכיחו ומתרעם עליו וגם על רי"ע.

את מכתבו פותח לעהרן בהוכחה בכך שר' אברהם לא ירד לסוף דעת הראב"ד, בכך שהוא מונע מלרשום את מכתבו בלה"ק "מפני חמת המציק", וסיים את מכתבו בכך שקשה לו לקבל את דברי רי"ע בכך שבינתיים יחזיר ידו ולא יפרסם את המכתבים¹²⁵.

בתשובתו מיום ח' בשבט: עונה לו הרב וועכסלר בצורה מכובדת ביותר, אבל מקדימו: שמעולם לא עלה על דעתו צד חנופה או כבוד בפעולותיו נגד הפורשים, ולהיפך: "סבלתי כמה קלונות שהיה לא ידי לדחותם בנקל אם הייתי רוצה.. וגם בעניין שלפנינו כבר הוצאתי עליו יותר מכ"ה זהובים, וכ"ה זהובים שלי הם יותר מכ"ה מאות זהובים של מ"נ [=מר ניהו], כי יש לי ז' בנים הש"י ופרנסתי איננה בהרווחה....".

את מענו מולו הוא פותח בעקיצה קטנה בכך:

ש"תחלת דבריו [של לעהרן] הם דרך הלצה, לומר שלא ירדתי לדעת הראב"ד. וכוונתו דמ"נ לומר שמעשי סותרים את דברי, באשר שמכותלי מכתבי נראה לפי דעתו הרמה, שאני מושך את ידי מלכתוב בלה"ק כרצון כבודו מפני פחד חמת המציק, ועל זה הרבה להקשות ולהשיב על דברי. ובסוף דבריו הוסיף עוד לדבר דברי חידודין על אשר כתב הגאדמ"ו נר"ו למ"נ שיהיה לפי שעה בשב ואל-תעשה

כעת מסביר בבהירות את עמדתו, והיא תואמת באופן מדויק את עמדת רי"ע: היאך אפשר לפזר בין האומות, שנשותיהם טמאות כנדה:

מעולם כתבו הראשונים בהקדמת ספריהם ומודעה שלהם שכל מקום שנמצא מלת נכרי אין הכוונה על האומות אשר אנחנו חוסים בצילם המאמינים באחדות כ"י, ועל זה שקלו הרשעים ההם בקו תהו ובפלס אבני בהו שלהם, לומר שלא נמצא איסור חיתון בשום מקום עם אלה האומות המודים בבוא עולם, ועל זה בא מ"נ בקנטרסו שלו ואמר כי שקר בימינם, והראה מקום לגמ' בע"ז דף לו. ודבר זה אסור לנו לכתוב, כי על דברים אלה נאמר 'אל תסיג גבול עולם', ועל זה רמזתי במכתבי הראשון. ומה גם ששם באותו הדף נאסרו גזירת נשג"ז, הייתכן לרמוז על דברים כאלה בכתב היוצא

124 אגרת לא.

125 אחרת ממה שכתב לראב"ד קראקא !

תח"י מכף הדפוס לפזרו בין אה"ע להטיל קוצים בעיניהם, ומי שסומך בזה וכיוצא בזה על הנס, עתיד ליתן את הדין, כי הוא נותן חרב ביד הרשעים מומרים ומלשינים להבאיש את ריחנו, והוא ית' אמר לשמואל הנביא 'עגלת בקר תקח בידך' ק"ו בדברים הנוגעים אל הכלל. ואין להביא רא'י ממה שנעשה וממה שיעשה, כי במקום ששכיח היזיקא אין סומכים על הנס.

כעת עובר לברר את החיסרון בריבוי הכתיבה, הדרך אשר בה נקט לעהרן:

ובעיקר הדברים אם היה מ"נ מדפיס קונטרס קטן בכמות ואיכות להודיע שהוא נרצה לשוות לו כתב נגד הרשעים שהוא מוכן להדפיס ולפזרו עם העתקה בלשון לע"ז (כי האידנא חוששין ללעז) הרי אפשר להתייעץ בדבר, כאשר עשינו גם בלא זה להשוות דעתנו עם חברינו רבנים אחרים היראים וחרדים על דבר ה', אבל מר נר"ו לא כן עשה רק הרחיב הדברים בקונטרס שלו ועשה פתח פיך לאלם, וכי אנחנו לא היינו [כותבים] הדברים האלה שכתב מ"נ, ולא לבד שאנחנו יודעים אותם אלא אפילו כ"י [=כל ישראל] הכשרים מגדולים וע"ק [=ועד קטנים] יודעים שכל מה שנעשה בכנופי' הרעה ההיא הוא נגד דת ודין תורתנו הקדושה, וכבר הם גם מפורסמים לרשעים גמורים ואפיקורסים. אך ורק כל עיקר עניני השתדלותנו ועמלינו הוא לצאת חלוץ למלחמה נגדם כדי שלא יגרמו מעשה התועבה של הכנופי' רעות ותקלות ח"ו לכ"י, באשר שהשרים היושבים ראשונה במלכת מטים בכל המקומות לצד החדשה, וכאשר כבר ראו עינינו במדינות פרייסן וברוב המדינות שיד השרים במעל הזה להעמיד רבנים רבן של טרייסים כאלה ולהחזיקם לחכמים ונבונים, והחכמים באמת בעו"ה בשפל ישובו, ואין הזמן מסכים עמדי להאריך כ"כ בעניינים אלו.

בהמשך הוא מוכיחו על שגם במדינתו [היינו הולנד] מתפשט החילון, וראשי הקהילה מחפשים שהרבנים המכהנים מכאן ואילך יהיו כאלה: "אשר רוב זמנם כלה והולך לו בלימוד חכמת חיצונית, ואף שיש להם יר"ש מכל מקום אינם לומדים מופלגים". ולכן יש מקום להיזהר שבעתיים ולא למשוך את החבל יתר על המידה. ואת כל זה הוא רימז לו במכתב הראשון, וכנראה שלא קראו בעיון "אלא דרך העברה בעלמא" ולכן לא ירד לסוף דעתו של הראב"ד. ר' אברהם ממשיך ומבהיר את עמדתו ואת הרקע לעמדת ר"ע. את ההבהרה הוא פותח בלשון חריפה:

עם כל זה לא דחיתי את דבריו מכל וכל, אך כתבתי שלפי שעה יהיה בשב ואל-תעשה, וכשם שיקבל שכר על הדרישה כן יקבל שכר על הפרישה. אבל מ"נ איננו חושש על דברי, ואומר קבלו דעתי ושו'י רבנן הא מילתא כהלכתא בלא טעמא, וזה שלא ישמע לקולו מחשיב למחניף ח"ו. לא כן הוא, מה שהרב מהרי"ע נר"ו עשה ולא עשה כ"א בעצתנו ודחקנו עליו, וגם הגאדמ"ו נר"ו כתב לו והוא לנו, וחלילה לנו לעשות בעניינים כאלה דברים בשביל כבוד בו"ד במקום שנוגע לכבוד המקום ב"ה.

גם מה שכתב מ"נ להרב מהרי"ע נר"ו לא ביקש ממנו למנוע ההדפסה וכו', לא כן הוא כ"א הוא לזרז בעיני' מה שנאמר בקונטרס הנ"ל מטעמים שכתבתי גם אני, כי כן כתב לי זה שבועיים ימים ושנינו לדבר אחד נתכוונו, ואין משוא פנים בדבר שנוגע לכבוד הקב"ה.

את מכתבו מסיים אב"ד שוואבאך בהוראה לרצ"ה: "ובהא נחיתנא ובהא סליקנא, שאם כי שמחשבתו של מעכ"ת רצויה בעניין שלפנינו, עכ"ז גוף המעשה אינו רצוי, כי צריך לילך במתון ובלי חירופים וגידופים נגד המהרסים ימ"ש, והעיקר הוא הנדפס בלשון לע"ז כאמור"¹²⁶.

מכתבו של אב"ד שוואבאך פותח לנו צוהר בהבנת הוויכוח בין כמה מחשובי רבני אשכנז לבין רצ"ה לעהרן.

מכתבו של אב"ד וורמייזא מכ"ו טבת לא נותר ללא מענה, וביום ט"ו שבט השיבו רצ"ה במכתב חריף מאוד, וכלשון המקבל: "כתב נגדי דברים קשים כגידים על לא דבר". במכתבו זה קיצר, ונימוק לכך העלה בפניו שרכשו ניסיון שאריכות ההתכתבות גורמת אך ורק ל"דברי קיטורין ובלבולים", ולמרות כל החריפות, הודה לו שקבל את עמדת אלטונא ויחכה להוציא כרוז לאור.

במענהו של אב"ד וורמייזא מיום כ"ב בשבט הוא מודה לו על הרכנת ראשו, ומעתה הוא מרשה את הדפסת מחאת רבני גרמניה. במכתב זה הוא מדגיש בהדגשה יתירה, שלא ינסח את חוברתו בלשונות חריפות כגון קללות וגידופים: "כי רצוי לילך במתון". ובקשה בצדה: היות והם היו היוזמים הראשונים, לכן יש להציב את מכתבם בהתחלת החוברת. את מכתבו מסיים רבי יעקב קאפל שהוא בטוח שלעהרן עוד יודה לו על שהמתין בהדפסת המכתבים עד כה¹²⁷.

מעכשיו כבר שינתה סיעת אמסטרדם את גישתה המתלהמת, לנוחה יותר. בתחילת חודש אדר-ראשון הריצו מכתבים לסיעת אלטונא כדי לבקש מחילה ולהתפייס, ומבקשים מחילה על שציערו אותם, ומודים בפה מלא שקבלו דעתם, מאידך, כבר פקעה סבלנותם ורבו עליהם חבריהם הדוחקים אותם להוציא את מכתביהם לאור: "ואת דברינו נשמור שלא להוציא מאומה עד חצי א"ר הלז, ובהגיע תור הלז נוטה דעתי להוציא הדף הראשון. עוד כי יש מחברנו היקרים שאמרו להמתין עד שיוגמר כולו ויהי ספר שלם, ולא נראה לי לפי מעמד העניין וצ"ע".

היינו שהיו כאלו שדגלו שכדאי להמתין עד שיצטבר מספר מכתבים שיגיעו לספר מכובד! ידיעה נוספת הוא מודיע להם, שימלא את בקשתם בכך שמכתבם יוצג לראשונה בחוברת.

ביום כ"א אדר ראשון השיבם רבי יעקב קאפל באמברגר במכתב מנוסח בידידות ולבביות, שאין צורך בפיוס, בידעו שכוונתם אך ורק לש"ש. אולם לגבי זריזות ההדפסה, הוא מייצג לקבל את דעת חבריו הדוגלים בהשפעתו הרבה של ספר מכובד עם ריבוי מכתבים. כאסמכתא לכך הביא מחאתם של רבני גרמניה נגד פרצת הרפורמים לביטול ברית-מילה, שלמרות שכבר לקראת סוף קיץ תר"ג היו בידם מספר מכובד של מכתבים, חיכו עד אמצע חורף תר"ד "עד שהיו כל התשובות מהרבנים שכתבו להם בידם". עצה נוספת הוא מעלה, שגם אלו הרבנים

126 אגרת לב.

127 אגרת לג.

שהשיבו לו מכתבי מחאה, אבל מסיבות שונות אי אפשר להדפיסם, לפחות בסוף החוברת ירושם רשימה שמית של הרבנים "אשר הסכימו לכל האמור".

כנראה שבאמצע חודש אדר שני יצאה חוברת של סיעת אמסטרדם 'תורת הקנאות', על התאריך אנו מתוודעים ממכתבו של רבי צבי בנימין אויערבך אל רצ"ה לעהרן מיום ו' בניסן בו הוא מודה לו על שהעניק לו עותק ממנו, ומאחלו: "שזכות הרבים תלוי בו, וכשרון מעשיו לשם שמים יעשו פרי להועיל". בכל זאת, לא היה שבע-רצון שלא צירף לה מדור או נספח גרמני, ולכן הוא מייצעו להוסיף תמצית התוכן ורשימה שמית של הרבנים בגרמנית¹²⁸.

בד בבד פעלה סיעת אלטונא משך כל חודשי החורף החתמה רחבה פרסום הצהרת מחאה נגד הוועידה שחתמו עליה 116 רבנים אורתודוקסים, רובם מארצות דוברות גרמנית וכן מהונגריה, והודפס בדף-בודד בכתור 'שלומי אמוני ישראל', כרוז שפורסם בתפוצות ישראל.

במאמרי זה התמקדתי אך ורק בשורשי הוויכוח בין שתי הסיעות. ידיעות רבות ומאלפות טמונות בין בתרי האגרות, והן מצריכות מחקר מיוחד, וימים ידברו ברצות ה'. הרב יעקב עטלינגר רבה של אלטונא¹²⁹ יזם פרסום הצהרת מחאה נגד הוועידה שחתמו עליה 116 רבנים אורתודוקסים, רובם מארצות דוברות גרמנית וכן מהונגריה¹³⁰ הפלא הוא שבמשך כל חודשי החורף, למרות חילוקי דעות החריפים בין שתי הסיעות, נהגו כבוד זה לזה. בפרט שכעת אחרי שכל צד וויתר קצת לשני, התקיים ביניהם 'ואת והב בסופה', ובחודשי הקיץ שתפו פעולה בצורה מלאה בהמשך המאבק. האגרות מתחילת חודש אייר והלאה דנות ביוזמת אב"ד וורמייזא על ארגון אסיפת רבני המדינה נגד האסיפות הרפורמיות, ועל כך אדון בהזדמנות אחרת אי"ה.

לסיכום: רבני ומאורי הדור ללא יוצא מן הכלל, חזו מיד שאסיפת בראונשווייג נושאת בכנפיה סכנת הרס ליסודי ועיקרי התורה, למרות שהתחילו בצעדים מתונים, באופן יחסי. ואכן הביאו, תוך תקופה קצרה, להריסה מוחלטת של חוקי התורה, ולבסוף תנועה זו עשתה שמות בקרב יהדות מרכז ומערב אירופה, ודלדלה כוחה של יהדות אמריקה. חרדתם של גדולי אותו דור למול ההרס המתהווה, באה לידי ביטוי בשני מרכזים - אמסטרדם ואלטונא - השונים זה מזה בגישתם ובדעתם על אופי המאבק ודרכי ההתנגדות. הויכוח הסוער שבין הסיעות המתועד במאמר זה, מדגיש ביתר שאת את חרדת שני הצדדים, ומאמציהם לסכור את הפרצה המאיימת לשטוף ולסחוף את היהדות הנאמנה אלי תהום.

128 אגרת לו.

129 בעריכת הרב ד"ר שמואל ענוך, יד ימינו של רבי יעקב עטלינגר. היה מנהל תלמוד-תורה באלטונא, וגם מוהל וגבאי החברה-קדישא.

130 'שלומי אמוני ישראל', חמו"ד [גרמניה תר"ה].